

Benő Kálmán

JÓZSEF ATTELA TUDOMÁNYEGYETEM

Pedagógiai-Pszichológiai

Szakcsoport Könyvtára

Az iskolarendszerű felnőttoktatás kialakulása
 hazánkban 1945-1948 között

96/L

Bölcsészdoktori értekezés

Szeged, 1973.

T A R T A L O M

Bevezetés	3
I. Az iskolarendszerű felnőttoktatás létrejötté- nek körülményei	6
II. A dolgozók iskoláját életre hívó alaprendelet	16
III. Az első tanév. A parasztdolgozók iskolája	30
IV. A dolgozók iskolái 1946-1948 között	52
Jegyzetek	71

B e v e z e t é s

Az iskolai rendszerű felnőttoktatás világszerte kibontakozó új jelenség, jelentős méreteket a XX. század harmadik negyedében öltött, s mint ilyen, napjainkban éli "gyermekkorát". Ebből természetes módon következnek ellentmondásai, továbbá az a gond, hogy a közművelődés szerkezetében hol a helye az iskolarendszerű felnőttoktatásnak. E téren a hazai kutatások a 60-as évek elején kezdődtek intenzíven, és - a nemzetközi eredményeket is felhasználva - kijelölték a helyét a közművelődés rendszerében. Durkó Mátyás problémátörténeti vizsgálatokkal bizonyította¹, hogy a felnőttnevelés az emberiség történetével egyidős. A kapitalista termelési viszonyok fejlődésével szorosan összefüggött a népművelés kialakulása, ami a felnőttnevelés történetében minőségi fejlődést hozott. Ettől számít a felnőttnevelés a társadalmi nevelés /mint iskolapótló, sajátos szakmai és politikai nevelő feladatokat megoldó, rendszeres tevékenységet kifejtő/ önálló ágának. Századunk 20-as éveiben a társadalmi feladatok sokasodása következtében tovább nőtt a felnőttnevelés jelentősége, amely elindította a felnőttnevelés differenciálódási folyamatát, önálló szakágakra bomlását. Napjainkban szocialista viszonyaink között - bár erre nézve a népművelési szakemberek egy része más álláspontot képvisel - külön vált a népművelés a felnőttneveléstől, az utóbbin belül pedig négy fő szakág különült el: a felnőttek szakképzése, politikai képzése, katonai nevelése és az iskolarendszerű felnőttoktatás.

A differenciálódási folyamat utolsó állomása az iskolai jellegű felnőttoktatás önálló szakággá szerveződése, amely a felszabadulással vette kezdetét. Valóban intézményessé, állami feladattá, tömeges méretűvé népi demokráciánk tette.

A kutatások meggyőzően bizonyították:

- a felnőttnevelés és annak szakágai beletartoznak a művelődés és nevelés rendszerébe, annak egyik önálló ágát, az andragógiát képezik ²,
- elsősorban a neveléstudomány illetékes e problémakör vizsgálatára.

Hazánkban a felnőttek oktatásának kezdeteivel a reformkorban találkozunk. Ettől kezdve többször napirendre került különféle szervezeti és tartalmi formában, az adott korszaknak megfelelő igénnyel és színvonalon a felnőttoktatás szervezésének gondolata ³. Ezekre a változatos kísérletekre, megszűnő, majd ismét újra induló kezdeményezésekre általánosan az jellemző, hogy nem tudtak tartós, egységes és általános rendszerre szerveződni; a kapitalizmus viszonyai között hiányzott az az egyértelmű és meghatározó osztályérdek és szempont, amely az uralmon lévő osztály számára szükségesnek tartotta volna a dolgozó tömegek ilyenfajta, rendszeres képzését.

Mi tekinthető iskolarendszerű felnőttoktatásnak?

"A felnőttoktatás /a dolgozók iskoláiban folyó nevelés/ a felnőttnevelésnek önálló szakága, amely a népművelésből a legkésőbb vált ki.

Célja a dolgozó ifjak és felnőttek iskolarendszerű formában, alap-, közép- és felsőfokon, általános és szakmai irányban való művelése és szocialista nevelése. Ezek a keretek lehetőséget nyújtanak - művelődéspolitikai, gazdasági, szociális vagy szubjektív okok miatt - meg nem szerzett rendszeres iskolai képzettség pótlására, és arra, hogy a résztvevők a társadalmi fejlődés követelte sajátos továbbképzési igényeiket termelőmunkájuk megszakítása nélkül, iskolai végzettséget nyújtó rendszeres keretek között, a pedagógusok céltudatos irányítá-

sával kielégítsék." ⁴

Tehát arra az intézményes képzésre kell gondolnunk, amely a közoktatásügy adott fokozataival és típusaival egyenértékű képzést nyújt, képesítés és jogosítás szempontjából azonos a rendes korúak iskolai végzettséget nyújtó képesítésével és jogosításával. Egyben azt is jelenti, hogy a tanfolyam jellegű képzési, szervezeti formákat /pl. a népfőiskolát/ nem tekinthetjük iskolarendszerű oktatási intézménynek.

Dolgozatunkban az iskolarendszerű felnőttoktatás 1945-1948 közötti szakaszát tekintjük át. Igyekeztünk felvázolni az intézmény fő fejlődési tendenciáit, kiépülését, számba vesszük azokat a tényezőket, amelyek meghatározták a felnőttoktatás kezdeti szakaszának eredményeit. Részletesen elemezzük azokat a csomópontokat, amelyek az intézmény alakulása szempontjából meghatározóak. Elsősorban - a kezdeti években összefonódott - alsó- és középfokú oktatásról esik szó.

I.

Az iskolarendszerű felnőttoktatás
létrejöttének körülményei

A felnőttek oktatásának történelmi szükségességét a felszabaduláskor alapvetően megváltozott társadalmi- gazdasági viszonyaink vetették fel. Éppen ez a gyökeres fordulat tette fontos és nagyon sürgős feladattá, hogy a politikában és a közéletben vezetéshez jutott munkás- és paraszti tömegek rövid idő alatt eljussanak olyan képzettségbeli színvonalra, amely alkalmassá teszi őket feladataik betöltésére és végrehajtására.

Az új ^{káderek képzésének} ~~kérdés~~ szükségessége ebből a szempontból tehát nagy jelentőségű politikai kérdés volt. Ugyanezt a közművelődés szemszögéből nézve úgy értékelhetjük, hogy ez az ellenforradalmi rendszer bűneit jóvá tenni kívánó demokratikus szándék: tanulási lehetőség az önhibájukon kívül csak alacsony végzettséggel rendelkező felnőtt munkások és parasztok számára, és ennnyiben történelmi igazságszolgáltatás.

A demokratikus pártok a felnőttek oktatásának mind a történeti-politikai súlyát, mind a demokratikus vonását igen hamar felismerték, és az ország felszabadulását követő rövid időn belül - jelentőségének megfelelően - napirendre tűzték. 1945. augusztus 4.-én a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt és a Szakszervezeti Tanács képviselői pártközi értekezletet tartottak, s a kérdésben elfoglalt álláspontjukat, javaslataikat a miniszterelnök elé terjesztették. ⁵ Valamennyien egyhangúan megállapították, hogy "... közéletünk, közigazgatásunk, köznevelésünk, rendőrségünk és honvédségünk igazán csak akkor válik demokratikussá, ha annak irányításában tevékenyen részt vállal a munkásság és a parasztság is." Tekintve, hogy a várható köznevelési reform csak évek múlva érezteti hatását, addig is

"... sürgős szükség mutatkozik arra, hogy a legközelebbi évek folyamán munkás- és parasztszármazásúakat intézményesen előkészítsük az értelmiségi pályákra." Ezek alapján a tennivalókat a következőkben látták:

1. Két - három éven belül 5 - 10 000 munkás és parasztszármazású közigazgatási tisztviselőt szükséges kiképezni egy-két éves esti tanfolyamon. A parasztszármazásúak részére az ország nagyobb kultúrcentrumaiban hat kollégiumot kívánnak létesíteni, ahol nappali tanfolyamokon, intenzívebb tanulással, rövidebb idő alatt történhet a képzés.
2. A már felelős állásokba helyezett, városokban szolgálatot teljesítő közigazgatási, közüzemi és rendőrségi tisztviselőket a szakminisztériumok /elsősorban a Belügyminisztérium/ által rendezendő tanfolyamokon - a falvakban szolgálatot teljesítőket járási, megyei székhelyen összevonva, egyéni tanulásra építve - kell felkészíteni.
3. Az újjáépítés sikere érdekében szükség van szakavatott "technikus-káderekre", akiket egyrészt rövid ideig tartó esti tanfolyamokon, másrészt magasabb fokú képzettséget adó külön esti tanfolyamokon kell képezni.
4. Hasonlóképpen a mezőgazdaság számára - kollégiumokkal kapcsolatos tanfolyamokon - szakképzett irányítók felkészítése is szükséges.
5. Lehetővé kell tenni, hogy munkás- és parasztszármazásúak - két-három év alatt - középiskolai tanulmányaikat esti tanfolyamokon végezhessék el.
6. Ugyancsak két-három éves esti tanfolyamok induljanak az egyetemeken és a főiskolákon a munkások és pa-

rasztozok számára, amelyek befejezésével megfelelő képezítést /"jogi, nevelői, szociális gondozási stb."/ kaphatnak.

A demokratikus pártok javasolták továbbá, hogy e feladatok megoldására, a tanfolyamok, kollégiumok tanulmányi irányítására - felügyeleti jogkörrel felruházva - a magyar kormány nevezzen ki kormánybiztost és melléje tanácsadó szervként egy országos paraszt- és munkásoktatási tanácsot, amelyben helyet kapnak a demokratikus pártok, az érdekelt minisztériumok és a szakszervezetek képviselői.

A miniszterelnök a pártok beadványát állásfoglalás végett megküldte a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, a VKM pedig a javaslatokról kikérte az Országos Köznevelési Tanács /továbbiakban OKT/ véleményét. Az ország akkori helyzete, a tennivalók sokfélesége, a hatalomért induló élet-halál harc nem tette lehetővé, hogy a felnőttek eme tágan értelmezett, széles körű oktatása alaposan átgondolt, jól felépített, perspektivikusan tervezett képzési rendszerre álljon össze. Maguk a pártok is csak az elkövetkező 3-4 év alatt sürgősen megoldandó feladatként jelölték meg a tennivalókat. Az előterjesztés magában hordozott egy bizonyos mértékű pártatlanságot: keveredtek benne a felnőttnevelés már akkor ismert formái, de megjelenik egy új képzési mód is, a felnőtteknek iskolával kapcsolatos, szervezett oktatása. Ebben a konstrukcióban nem differenciálódtak a részletek, a hangsúly az objektív szükségleten és a gyorsaságon volt. A demokratikus pártok elévülhetetlen érdeme, hogy a felszabadulást követően néhány hónappal napirendre tűzték ezt a fontos kérdést, s mint majd látni fogjuk, az elképzelések összehasonlítottak a felszabadított ország népének igényeivel.

Az Országos Köznevelési Tanács elnöki tanácsa felismer-

te a pártok javaslatainak jelentőségét, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy a meglévő szükségleteket figyelembe véve, lehetőséget kell teremteni intézményes formában a munkások és parasztok szakmai képzéséhez és tanulmányaik végzéséhez.⁶ Véleménye szerint "... a köznevelésnek nincsenek minden társadalomban és minden korban változatlanul megmaradó elvei, eljárásai, intézményes formái...", sőt feladata, hogy "... medret ásson a szerves fejlődésnek." Amennyiben "... a kultúrpolitika irányítói ezt nem teszik, vagy elsodortatnak, vagy eszközei lesznek a társadalomban tevékeny erőknek és folytonos önutolérésben kell kimerülniök." Az OKT a pártok beadványában megfogalmazottakat a végrehajthatóság szempontjából vizsgálva javasolta, hogy válasszák külön a szakmai tanfolyam jellegű továbbképzést a felnőttek közép- és felső fokú iskolai tanulásától. A szakemberképzésről az illetékes minisztériumok - a kívánalmaknak megfelelően - különböző tanfolyamok formájában gondoskodhatnak, a felnőttek közép- és felsőfokú tanulása a "... meglévő intézményeink új célok érdekében való szerves bekapcsolásával lehetséges." A felnőttek tanfolyamokon és iskolákkal kapcsolatos kétféle képzési formája a Tanács szerint feleslegessé teszi a kormánybiztosság és annak tanácsadó területe felállítását, mivel a tanfolyamok felett a megfelelő szaktárhoz rendelkezik, azokat szervezi, éltetéséről gondoskodik, a felnőtteknek az iskolával kapcsolatos rendszeres tanulmányai megszervezésére, irányítására és felügyeletére legfőbb illetékes a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

A felnőttek oktatásának ismertetett tervezete nagy jelentőségű politikai kérdés volt, ez pedig feltételezte, hogy a reakció meglévő erői nem szívesen gondoltak arra az eshetőségre, ha a demokratikus pártok javaslata intézményes formában

megvalósul. Vonatkozik ez az akkori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyes fórumaira is. Bizonyára szerepet játszott ebben, hogy a minisztérium apparátusának többségét még az ellenforradalmi rendszertől örökölte és élén Teleki Géza állt. Teleki felismerte: a kibontakozó népi demokratikus forradalom az uralkodó osztályok gazdasági és politikai hatalmának felszámolása felé mutat... nyíltan harcot hirdetett a népi demokratikus forradalom ellen /v.ö. Teleki Géza: Lapunk indulásakor. Köznevelés, 1945. 1-2. szám./ ... programjának alaphangja a lassúság, fokozottság hangsúlyozása volt." ⁷ /Joggal támadta emiatt a Szabad Nép 1945. július 25.-i vezércikke a minisztériumot azzal, hogy "rosszul sáfárkodott a közoktatás gondjára bízott ügyével."/

A fenti megállapítást jól illusztrálják azok a csupán aggályokat megfogalmazó szempontok, amelyekre a VKM igyekezett ráirányítani az OKT figyelmét a pártközi előterjesztés megküldésekor:

- "1. Milyen mértékű értelmiségi szükséglet forog fenn különös tekintettel az ország területének csökkenésére?
2. Hogyan lenne megvalósítható esti tanfolyamokkal az átképzés a középiskolákban, a szakiskolákban és a tudományegyetemeken, az utóbbinál elsősorban az orvosképzésre, mérnökképzésre és tanárképzésre gondolva?
3. Hogyan lehetne biztosítani belföldön és külföldön az esti tanfolyam útján szerzett oklevél értékét /pl. az esti tanfolyamon végzett orvos működését klinikákon vagy elhelyezkedését külföldön./?
4. Milyen módon lehetne szakképzést nyújtani a veze-

tő állásba helyezett és abban jelenleg működő személyeknek?" ⁸

A források ugyanakkor arra is utalnak, hogy a VKM-ben is felléptek már a közoktatás demokratikus reformjának őszinte és kitartó hívei, mint pl. Kemény Gábor, Kovács Máté, Simon László és mások. A felnőttoktatás ügye a minisztériumon belül kezdettől fogva a III. /nevelési/ ügyosztályhoz került, melynek Kovács Máté volt a vezetője. "A nevelési ügyosztály szoros együttműködésben dolgozott az Országos Köznevelési Tanáccsal, valamennyi elvi jelentőségű kérdésben kikérte annak véleményét ... Ez a szoros kooperáció elősegítette, hogy a demokratikus reformok a nevelésügy kérdésében, ha nagy erőfeszítések árán is, de a kibontakozás irányába haladjanak." ⁹ Amikor tehát a VKM-nek a felnőttnevelés intézményes megszervezésében való tevékenységét vizsgáljuk, ezt a körülményt messzemenően figyelembe kell vennünk. Telekiék megpróbálták elvi aggályaikkal késleltetni a demokratikus pártok beadványában foglalt javaslatok megvalósulását. A III. ügyosztály viszont, amely sok tekintetben meglehetősen nagy önállóságot élvezett, kezdettől fogva helyeselte a felnőttoktatás intézményessé tételét. A Köznevelés 1945 nyarán interjút készített Kovács Mátéval, s a következő kérdést tette fel többek között: "Gondol-e a tervezet a felnőttekre, akik gyermekkori mulasztásaikat szeretnék pótolni?" "Mindazok számára, akik az életben tehetségről, szorgalomról, rátermettségről tettek tanubizonyyságot, minden iskolafaj keretén belül rendszeres esti iskolai tanfolyamot fogunk szervezni." ¹⁰, hangzott a miniszteri osztálytanácsos válasza.

1945 szeptemberében már nyilvánvalónak látszott, hogy a VKM nem térhet ki a demokratikus pártok javaslatai elől, de nem is késleltetheti lényegesen a megvalósítást. Azt viszont

elérte, hogy a pártok beadványában megfogalmazottak^{at} jelentős mértékben módosította. Az Országos Köznevelési Tanács véleményét is figyelembe véve, kidolgozta és továbbította javaslatát a miniszterelnöknek. Ez az alábbi eltéréseket mutatta a pártok /és lényegében az OKT/ javaslataival szemben ¹¹:

1. A VKM-előterjesztés csak "a paraszt és munkásfel-
nőttek középiskolai, illetőleg egyetemi képzésére"
vonatkozó javaslatokra reflektál, meg sem említi
a tanfolyamszerű képzés problémáját.
2. Mivel a felnőttoktatás összekapcsolódik a működő
középiskolai, főiskolai, egyetemi szervezettel,
nem tartotta célravezetőnek "a felnőttek oktatásá-
nak országos intézésre tág hatáskörrel felruházott
kormánybiztos" kinevezését.
3. A minisztérium ugyancsak feleslegesnek tartotta az
Országos Paraszt- és Munkásoktatási Tanács felál-
lítását, mert egy ilyen különálló szerv "csak nehézsé-
gekre, az elvégzendő feladatok széttagolására ve-
zetne". Ehelyett javaslattevő feladatok végzésére
az Országos Köznevelési Tanácsot ajánlja felruház-
ni ilyen jogkörrel.
4. Ugyanakkor - hirtelen fordulat! - támogatta az ős-
termelés és ipar dolgozóinak értelmiségi pályára
segítését "a folyamatba tett köznevelési reform ily
irányú eredményeinek mutatkozásáig oly módon, hogy
az eddig megkívánt iskolai előképzettség^{et}től elte-
kintve, rövidebb tanulmányi idővel működő sajátos
célú iskolákban adjunk nekik kiképzést." /E hirte-
len fordulatot valószínűleg az eredményezte, hogy
a VKM a kérdésben tájékozódott a politikai pártok,

néhány érintett szaktárca és a Szakszervezeti Tanács illetékes képviselőinél, és kénytelen volt a demokratikus erőknek utat engedni./

A miniszterelnök októberben értekezletet hívott össze a VKM javaslatának megvitatására, és elfogadta a minisztérium álláspontját. Az Országos Köznevelési Tanácson belül felállították a felnőttoktatási szakosztályt, amely "a felnőttek oktatásával kapcsolatos kérdéseket figyelemmel kíséri és ezekben az ügyekben ... véleményt nyilvánít vagy javaslatot készít." ¹² Majd megjelent az Ideiglenes Nemzeti Kormány 11.130/1945.ME. számú rendelete "az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült felnőtt dolgozók középfokú iskolai és középiskolai tanulmányairól." ¹³

A felnőttek iskolarendszerű oktatása tehát intézményes formában megkezdődhetett, hosszú időre lekerült azonban a napirendről a pártoknak az a javaslata, amely a vezető állásba jutott munkás és paraszt káderek szakmai, tanfolyamszerű képzését kívánta megvalósítani, illetőleg ezt a feladatot részben átvállalta az iskola, amely az adott időszakban lényegesen kevesebb eredményességgel tudta betölteni ezt a szerepet. A VKM azzal, hogy nem jött létre a felnőttek képzését irányító kormánybizottság és tanácsadó testülete, a dolgozók iskolájának ügyét illetően elég nagyfokú önállóságot élvezett, s ennek a tanuló dolgozók nem egy esetben kárát látták. Kétségtelen, hogy a felnőtteknek kizárólag iskolával kapcsolatos képzés esetén szükségtelen lett volna kormánybiztos kinevezése. Ámde feltétlenül létre kellett volna hozni egy olyan, megfelelő és kellő hatáskörrel felruházott testületet, amely állandóan nyomon kísérhette és ellenőrizhette volna - legalábbis átmenetileg, az intézmény megszilárdításáig, szervezeti formájának és

tartalmi jellegének kialakulásáig - a dolgozók iskoláinak szervezését és irányítását. Jellegénél és helyzeténél fogva nem tölthette be ezt a szerepet az Országos Köznevelési Tanács, amelynek csupán véleménynyilvánító és javaslattevő szerep juthatott.

A rendelet megjelenése előtt a VKM III. ügyosztálya a tankerületi főigazgatók és az egyházi főhatóságok útján előzetes felmérést végeztetett, hogy milyen érdeklődés mutatkozik országos viszonylatban a dolgozók iskolája iránt. ¹⁴ A körlevél egyúttal túlmutat a felmérés funkcióján: a VKM első hivatalos tájékoztatását is jelenti a kormányrendelet megjelenése előtt, és felhívja a tankerületi főigazgatók, egyházi főhatóságok figyelmét a megfelelő propaganda /szakmai szervezetek, pártok, sajtó, hirdetések stb. útján/ szükségére is. A beérkezett jelentésekből kitűnik, hogy - elsősorban az ipari városokban - élénk érdeklődés nyilvánult meg a dolgozók iskolái iránt. Néhány helyről már működő dolgozók esti iskolájáról tudósítják a VKM-et a tankerületi főigazgatók.

Budapesten 1945. szeptember 4-én jelent meg a polgármester rendelete, amellyel "... egyes székesfővárosi polgári iskolák, gimnáziumok és kereskedelmi középiskolákkal kapcsolatban ... munkás férfiak és nők részére esti munkás polgári iskola, munkás gimnázium és munkás kereskedelmi középiskola felállítását rendelem el" ¹⁵. Ennek nyomán már 1945 őszén három gimnáziumban 13 tanulócsoport és négy polgári iskolában kezdődött el a tanítás. ¹⁶ Szegedről a Tanárképzőintézet elnöke arról számol be, hogy "még októberben a helybeli munkáspártok és szakszervezetek azzal a kéréssel fordultak a Tanárképzőintézet-hez, hogy gyakorlógimnáziumában egy munkásgimnáziumot indítson

meg ... A helybeli pártok vállalták, hogy addig is, amíg a várt miniszteri rendelet megjelenik, ezeknek a magánvizsgálatra előkészítő óráknak a javadalmazását vállalják." ¹⁷ Csongrád megyei vonatkozásban a tankerületi főigazgató a következőket írja: "A beérkezett jelentésekből, de a magam tapasztalatai alapján is megállapíthatom, hogy nagy szükségletet elégít ki a dolgozók iskoláinak felállítása. Tankerületem több iskolájában megindult már a rendelet megjelenése előtt, a felnőtt dolgozók oktatása a helyi szükségletek kielégítésére... Az iskolák készséggel vállalják az esti iskolák elhelyezését és bocsájtják rendelkezésükre az iskola felszerelését." ¹⁸

Hasonlóan széleskörű érdeklődésről számolt be a debreceni, a szombathelyi, a budapestvidéki, a pécsi, a székesfehérvári és a miskolci tankerületi főigazgató, valamint a Tiszántúli Református Egyházkerület^{eri} püspöke.

Összegezőképpen megállapíthatjuk, hogy a demokratikus pártok kezdeményezése az iskolarendszerű felnőttoktatás megszervezését illetően az érintett dolgozók, elsősorban a munkásság körében széles körű visszhangra, érdeklődésre talált országsszer-
te.

II.

A dolgozók iskoláját életre hívó alaprendelet

Mielőtt az iskolarendszerű felnőttoktatás alapjait lerakó rendeleteket elemeznénk, szükséges számba venni azokat a főbb tényezőket, amelyek az intézmény megvalósulását meghatározták.

1. A felszabadulás az ellenforradalmi rendszer szétzúzását jelentette hazánkban, megnyílt előttünk a független, szabad fejlődés útja. A reakció erőivel folytatott kemény harc után, forradalmi átalakulásnak eredményeképpen lépett az ország a szocializmus építésének útjára. Vizsgált korszakunkat ez nehéz politikai harc határozta meg.
2. Az esztelen háború iszonyú szenvedést és mértéktelen pusztítást hozott népünkre is. Városaink romokban heverték, falvaink határa műveletlen maradt, népünket megtizedelték a harcok és a fasiszta rémuralom gaztettei. A béke első éveit az újrateremtés, az élet megindítása érdekében emberfeletti erőfeszítéseket követeltek dolgozó népünktől.
A falu munkás népe ekkor élte át évszázados vágyának beteljesülését, a földosztást.
3. Nem kímélte meg a háború a pusztulástól az amúgy is elavult iskoláinkat sem. Erdély-Grúz Tibor oktatásiügyi miniszter az 1955-ös költségvetési beszámolójában vázolta a pusztulás méreteit: a tantermek 50 %-a súlyosan megrongálódott, 30 %-a teljesen elpusztult.¹⁹ Igen nagy gondot okozott a pedagógushiány. Sokan elpusztultak a háborúban vagy külföldre távoztak.

4. Milyen kulturális állapotokat örököltünk az ellenforradalmi rendszertől? "A negyedszázados ellenforradalmi rendszer uralkodó kultúráját a népellenség, a kizsákmányoló osztályok kiváltságos helyzetének biztosítására, az osztályellentétek elködösítésére irányuló törekvés, a nemzeti fennhéjázás és gyűlölködés, a nacionalizmus és sovinizmus, a klerikalizmus jellemezte. Az elemi ismeretek terjesztése és csupán a tőkés termelés által igényelt korlátozott műveltségi színvonalat nyújtotta a nép tömegeinek. Az iskolai nevelést a nemzeti gyűlölködés terjesztése révén az imperialista háború eszmei előkészítésének szolgálatába állították. A feudális maradványokkal telített tőkés rendszer talaján a magyar kultúra nem tudott igazán szárnyra kapni. A hivalkodóan emlegetett magyar "kultúrfölény" hamis jelszó volt, és álnokul, imperialista célokat leplezett. Mit jelentett a valóságban ez a "kultúrfölény"? Jelentette a dolgozó tömegek kulturális elmaradottságát, papíron meglévő, de végre nem hajtott iskolatörvényeket, a munkás- és parasztfiatalok kirekesztését a középiskolákból és az egyetemekről, az éretlenség és a nép szembeállítását, a klerikalizmust, a sovinszta, fasiszta nézetek uralmát, a kispolgári giccs, a ponyva, a szórakoztató ipar tobzódását." 20

A statisztikai adatok is megdöbbentő képet rajzolnak az ellenforradalom iskolarendszeréről. ~~Dr.~~ Dr. Asztalos Lajos 1925-ből való kimutatása szerint az 1922/23-as tanévben az ország 11.505 elemi iskolájában 17.672 tanerő tanította az 1.036.927 tanu-

lót, s az elemi népiskolákban az egy tanerőre jutott tanulók száma 58 volt. ²¹ Vagy Földes Ferenc ismert statisztikai adataiból tudjuk, hogy a 30-as években a középiskolai tanulók 70 %-át a középosztály és a kizsákmányoló osztályok gyermekei alkották, a maradék 30 %-ot nagyobb részben a kispolgárság, főképpen a városi kispolgárság gyermekei tették ki, és kisebb részben a munkásosztályból és a szegény-paraszttságból származó tanulók. ²²

5. A dolgozók iskolarendszerű tervezett és tömeges oktatásának nem voltak történelmi előzményei hazánkban, emiatt szükségszerűen a rendes korúak iskolaszervezetéhez kellett kapcsolódnia. Szembe kellett nézni a felnőttek pszichológiai, nevelési feladatainak újszerűségével, a felnövekvő ifjúság oktatói-nevelői felkészítésétől lényegesen különböző feladatokkal.

A felnőttoktatás alapjait pedig olyan időben kellett lerakni, amikor az ország társadalmi és gazdasági rendjének népi demokratikus átszervezésével nagyarányú kultúrforradalom bontakozott ki, s ez maga után vonta köznevelésünk tartalmi és szervezeti formáinak változását.

A felnőttoktatás alapjait lerakó kormányrendelet és végrehajtási utasítása

A felnőttek oktatása tartalmilag, szervezetileg kezdetől fogva az oktatásügy része, méghozzá speciális része volt, ugyanakkor egyidejűleg nagyon szorosan kötődött a termeléshez,

a társadalmi-gazdasági élethez. Működését a tárgyalt korszakban a társadalom oldaláról kettős cél határozta meg: vegyen részt a lehető legrövidebb idő alatt a felelős beosztásba került munkás-paraszt rétegeknek a feladataik ellátásához szükséges felkészítésében, adjon lehetőséget arra, hogy a múlt rendszerben megfelelő iskolai képzéstől elzárt tömegek pótolhassák tanulmányaikat. A közoktatás oldaláról a felnőttoktatás kezdetétől fogva kettős funkciót jelentett: egyrészt pótló feladatokat látott el az iskola, másrészt - különböző fokú, de már meglévő ismeretekre építve - továbbképző jelleget öltött.

Az indulás pillanatában tehát megfogalmazódott az a feszültség, amely a káderképzés felfokozott gyorsaságának igénye és az adott közoktatási rendszer objektív lehetőségei között fennállt. Ebből az ellentmondásból, amely hosszú ideig /kb. az 1954/55-ös tanévig/ meghatározta a dolgozók iskolájának lehetőségeit, hatékonyságát, csak egy kiút lehetett: az iskolának engedményeket kellett tennie az adott iskolafajtának adekvát követelményrendszerhez képest.

Ez az ellentmondás népi demokráciánk építéskor és a szocialista társadalom alapjai lerakásának kezdetekor történelmileg szükségszerű. Érvényes erre Leninnek a következő megállapítása: "Mi nem arról a végéről kezdtük /t.i. a szocializmus megvalósítását/, ahogy az elmélet szerint kellett volna, s a politikai és szociális átalakulás nálunk megelőzte a kultúrális átalakulást, amelyet most kell megcsinálnunk." ²³

A fentieket figyelembe kell vennünk ahhoz, amikor a felnőttoktatás kezdeti történetéről reális képet akarunk megrajzolni.

A dolgozók iskoláját életrehívó kormányrendelet és annak végrehajtási utasítása ²⁴ a fordulat évéig terjedő idő-

szakban meghatározta a felnőttoktatás fejlődését hazánkban. Ehhez járultak az iskolán kívüli ható tényezők. Mindezek ^{re}figyelemmel két alapkérdésre keressük a választ:

1. Mennyiben vált lehetővé a munkás-paraszt dolgozók tanulása?
2. Hogyan támogatta a társadalom, a munkahely a tanulásban részt vevő dolgozókat?

Az ideiglenes nemzeti kormány rendelete a felnőttek iskolájának főbb kereteit adta meg. /E rendeletben lát először napvilágot a "dolgozók iskolája" elnevezés, amely azóta is használatos a kissé hosszadalmasabb "iskolarendszerű felnőttoktatás" helyett. A fogalmon a dolgozók iskolai alsó- és középfokú oktatását értjük./

A rendelet - átmeneti jelleggel - lehetővé teszi, hogy a 18. életévüket betöltött, de 45 évesnél nem idősebb felnőtt dolgozók ingyenesen, rövidebb szorgalmi idővel, külön tantervvel és órarenddel működő iskolákban rendszeres tanulmányokat folytathassanak. A rendelet a következő iskolafajták szervezésére adott lehetőséget: általános iskola, polgári iskola, liceum, tanítóképző, tanítónőképző, óvónőképző, gazdasági középiskola és gimnázium. Szabályozta továbbá a felvételhez megkívánt iskolai előképzettséget az egyes iskolatípusokra vonatkozóan. /Erre a végrehajtási utasítás elemzése során térünk ki részletesebben/.

A VKM ezek után rövid idő alatt /1945. november 14. és 1946. január 8. között/ kidolgozta és vitára bocsájtotta a minisztériumon belül a végrehajtási utasítás tervezetét, amelyet külön megvitatott az OKT felnőttnevelési szakosztálya és véleményezett a Szakszervezeti Tanács is.^x

A minisztériumi vitában megnyilatkozó ügyosztályok képviselői általában fenntartással fogadták a tervezetet, "az ér-

telmiség szellemi színvonalának süllyedését" látják "veszélyesnek". Kifogásolják a rövid tanulmányi időt, valamint kétkednek az iskolakülönbözeteket áthidaló felvételi vizsga realitásában. Támadják a tervezetnek azt a pontját, amely a vallásoktatást fakultatívvá teszi a dolgozók iskolájában. ²⁵

Az Országos Köznevelési Tanács felnőttoktatási szakosztálya öt pontban foglalta össze véleményét:

1. Javasolja a tanítási idő 8 hónapban való megállapítását, s csak egyes kivételes esetekben csökkenne az 6 hónapra.
2. Két tanév között egy hónapos szünetet kell tartani.
3. A tanulók nagyobb korkülönbsége esetén párhuzamos osztályokat kell állítani, külön-külön csoportokban oktatva a hasonló korúakat.
4. A dolgozók iskoláinak bármely osztályába legyen felvehető a 16. évet betöltött tanuló, ha igazolja, hogy egy éve dolgozik. /Kivétel a gimnázium, óvónőképző és liceum legfelsőbb osztálya, ahová a 17. évét, illetőleg a tanítóképző, ahová a 18. évét betöltött tanuló vehető fel/
5. A felvételi vizsgánál csak a sikeres továbbtanuláshoz szükséges tárgyak ismeretanyagából kell általános jellegű tudást felmutatni, a megelőző osztályok anyagának részleteibe menő ismerete nem követelhető meg. ²⁶

Élesen támadja a tervezetet a Szakszervezeti Tanács:

"Sajnálatos az a tény, hogy a végrehajtási utasításban megnyilvánul egy bizonyos bizalmatlanság a dolgozókkal szemben, amiből fakad az a törekvés, hogy a tanulni vágyóknak felvételét nehezebbé tegyék, s a tanulók számát már az indulásnál eleve korlátoz-

zák. Nem számolnak azzal a ténnyel, hogy a napi munka önmagában véve amúgyis milyen nagymértékben korlátozza a dolgozók tanulási lehetőségeit, és nem értékelik kellőképpen a nemzet felemelkedése szempontjából annak jelentőségét, hogy a dolgozó osztályok kultúrális színvonalát a lehető legmagasabb fokra emeljük. Némileg az az elképzelés érződik a végrehajtási utasításban szellemében, hogy egy munkás, ha középiskolai képzettséget nyert, annak feltétlenül irodába kell mennie, mintha ilyen képzettséggel talán nem volna "méltó" a munkapad mellett további munka. Helytelen, káros, antidemokratikus ez az elképzelés, amit a magyar dolgozók be fognak bizonyítani." 27

Ezekben a hónapokban a közvélemény élénk érdeklődést mutat a dolgozók iskolája iránt. A demokratikus sajtó a megelégedés hangján szól a felnőttoktatás megindulásáról. "Boldog örömmel köszöntjük a dolgozók iskolája intézményét... abban a reményben, hogy felnőtt tanulóiban a haladás és művelődés vágyát állandósítja." - írja Novágh Gyula A dolgozók iskolája című cikkében. 28 Különösen az olyan demokratikus szempontok kapnak hangsúlyt a nyilatkozatokban, újságcikkekben, mint a munkásság és parasztság tömegeinek a kultúrához való jutása, vagy az abban való hit, hogy az új iskola nem a "diplomásokat" szaporítja, hanem általa "... a nép legértékesebb fiai kerülnek majd a magyar élet vezető helyeire." 29

A dolgozók közép- és ^{közép} ~~felső~~fokú iskoláiról szóló miniszeri végrehajtási utasítás 1946. február 7-én látott napvilágot. 30 Az előkészületben lévő általános iskolareform kifejlesztéséig, tehát közelebbről meg nem határozott átmeneti időre a következő iskolafajták szervezésére adott lehetőséget:

a gimnázium I - VIII. osztálya,

a polgári iskola I - IV. osztálya,

a tanító- és tanítónőképző I - V. osztálya,

az óvónőképző I - IV. osztálya.

A kifejlesztés alatt álló általános iskola egyelőre nem volt megnyitható, helyette átmenetileg a gimnázium és a polgári iskola megfelelő osztályait kellett fenntartani.

A dolgozók iskoláit a tankerületi főigazgatók útján a VKM szervezi, irányítja és ellenőrzi, emellett - VKM-engedély alapján - a fenntartásában részt vehetnek más iskolafenntartók is.

A rendelet az osztálylétszámot 15-30 fő között állapította meg. Az évfolyamok tanulmányi ideje 6 hónap, így naptári évenként két osztály vált elvégezhetővé. A szorgalmi idő március 1-től augusztus 31-ig, illetve szeptember 1-től február utolsó napjáig tartott, tehát az egyes osztályok között nem volt tanítási szünet.

A dolgozók iskoláinak első évfolyamaira azok a hasznos foglalkozási ágban állandó jellegű munkát végző kenyérkeresők voltak felvehetőek, akik betöltötték a 18. életévüket, de 45 éves kornál nem idősebbek. A felvételnél igazolniok kellett állandó munkaviszonyukat, politikai megbízhatóságukat és az előző tanulmányaikat. A felsorolt iskolatípusok első osztályába történő felvételhez a népiskola vagy az általános iskola IV. osztályának elvégzése volt szükséges. A rendelet lehetőséget biztosított arra, hogy a dolgozók gimnáziumának vagy polgári iskolájának II - IV. osztályaiba, valamint a gimnázium V. osztályába, a tanító- és óvónőképző I. osztályába jelentkezessen az is, aki a megállapított tantervi ismeretanyagból sikeres felvételi vizsgát tett. A megszerzett iskolai végbizonyítvány a rendes korúak azonos típusú iskolai végzettségének megfelelő, azokkal egyenértékű és

további tanulmányokra jogosító végzettséget adott.

A dolgozók iskolái a kijelölt iskolának, mint anyaiskolának a keretei között nyílhattak meg, illetőleg az iskolázás szempontjából mostoha viszonyok között élő környéken egy körzeti központhoz tartozó iskola külső tagozataként /partikula/ is működhet^{tek}~~ett~~. A dolgozók iskolájának vezetését az anyaiskola igazgatója, annak helyettese, vagy erre a célra kijelölt alkalmas tanár láthatta el. A tantestület tagjai lehettek az anyaiskola tanárain kívül külső, óraadó tanárok, egyes tantárgyak tanítására pedagógiai képesítéssel nem rendelkező, képzett szakembereket is felkérhetett a tankerületi főigazgató.

A tanulók elbírálásakor az anyaiskolában használatos érdemjegyeket kellett alkalmazni, a hallgatók tanulmányi előmeneteléről osztályozókonferencia döntött.

Az egyes iskolafajok tanításrendjével kapcsolatosan a végrehajtási utasítás közli a megnyitható dolgozók iskoláinak óratervét és az azok tantervére vonatkozó utasításokat. A művelődési cél és az ismeretanyag kiválasztása tekintetében a dolgozók iskoláinak óratervei és tantervei a rendes korúak iskoláinak megfelelő típusaiban érvényben lévő ismeretanyagához igazodtak. Mindössze kisebb tananyagbeli csökkentést tartalmazott a rendelet, valamint általánosságokban utalt arra, hogy a tanítás során figyelembe kell venni a tanulók érettebb korát. /Lásd dolgozók iskolája gimnáziumának és polgári iskolájának óratervét./

A./ A dolgozók gimnáziumának /humanisztikus tagozat/ óraterve

Tantárgyak	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	össz. I-VIII
Hittan	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Magyar	5	5	3	3	3	3	3	3	28
Történelem	-	-	2	2	2	2	2	2	12
Gazd. és társ. ismeretek és mindennapi kérdések	1	1	1	1	2	2	1	1	10
Föld- és néprajz	3	3	2	-	-	-	2	-	10
Latin nyelv	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Idegen nyelv	-	-	3	3	3	3	3	3	18
Bölcseészet	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Természetrajz	2	2	-	3	3	-	-	-	10
Vegytan	-	-	-	-	-	3	-	-	3
Természettan	-	-	2	-	-	-	3	3	8
Mennyiségtan	3	3	3	3	3	2	2	2	21
Rajz és művészeti ismeretek	2	2	1	1	1	1	1	1	10
Egészségtan	-	-	-	1	-	1	-	-	2
Összesen:	21	21	21	21	21	21	21	21	168

B./ A dolgozók gimnáziumának reális irányú tagozatának óraterve

Tantárgyak	V.	VI.	VII.	VIII.
Vegytan	3	3	-	-
Természettan	-	-	4	4
Mennyiségtan	3	3	3	3
Ábrázoló mértan	-	2	2	2
A tagozat többi tárgyaitak óraszám- ma összesen *...	15	13	13	13
Heti óraszám	21	21	22	22

* / latin nyelv és irodalom az V-VIII. oszt. reális tagozatában elmarad. Az itt fel nem sorolt többi tárgy óraszám-
ma a humanisztikus tagozatra megállapított óraszám-
mal azonos./

A./ A dolgozók polgári iskolájának óraterve

Tantárgyak	I.	II.	III.	IV.	Össz. I-IV.
Hittan	1	1	1	1	4
Magyar nyelv és irod.	5	5	4	3	17
Történelem	-	-	2	2	4
Föld- és néprajz	2	2	2	2	8
Élő idegen nyelv	2	2	2	2	8
Növény- és állattan	3	3	-	-	6
Ásványtan és vegytan	-	-	-	3	3
Természettan	-	-	3	-	3
Számтан, mértan és könyvviteltan	3	3	3	3	12
Élet és egészségtan	-	-	-	1	1
Társ.-i, közgazdasági és jogi ismeretek és mindennapi kérdések	1	1	1	1	4
Rajz és műalkotások ismerete	2	2	1	1	6
Mezőgazd. és ipari ismeretek vagy háztartási ismeretek	2	2	2	2	8
Heti órák száma	21	21	21	21	84

A miniszteri végrehajtási utasításról a következők alapíthatók meg:

1. Megalkotásában dominált az a szempont, hogy átmeneti időre készült: a közoktatásügy teljes reformjának bevezetéséig kapott funkciót.
2. Szükségyszerűen a rendes korúak iskolaszervezetéhez kapcsolódott, ugyanis a felnőttek iskolarendszerű, szervezett és tömeges oktatásának nem voltak előzményei hazánkban. /Igazat kell adnunk az OKT képviselőjének: "... valóban az a helyzet, hogy felülről szabályozunk előre valamit, aminek terjedelméről, kibontakozási lehetőségéről csak jóslatokba

bocsájtkozhatunk. 31/

3. A végrehajtási utasítás nehéz politikai harcok eredményeképpen jött létre. A demokratikus erők tiltakozásai ellenére több előrehaladást gátló vonás jutott érvényre az utasításban, amelyek nagymértékben befolyásolták a dolgozók tanulási lehetőségeit.

Többek között:

- Maga a rendelet értelmezhetőség szempontjából igen bonyolult volt. Számtalan feltételeivel, esetenként félreérthetőségével akadályozta az egységes értelmezését mind az iskolának, mind a hallgatók körében. /Többek között emiatt kellett sok esetben módosítani, kiegészíteni az évek során, ami majdhogynem áttekinthetetlenné tette./
- A 18. életévben megállapított alsó felvételi korhatár sokak számára eleve lehetetlenné tette a tanulást.
- A tanítási anyag mennyisége és a tanulás gyors üteme /egy naptári év alatt két osztály elvégzése/ igen erős megterhelést jelentett a tanuló felnőtt számára, aki munkaidőkedvezmény nélkül, nem egy esetben a munkahely által akadályoztatva, tankönyvek hiányában volt kénytelen tanulni.
- Nem adott a rendelet a pedagógusok számára gyakorlati útmutatást a tananyag feldolgozásához, a tananyag beosztását saját maguknak kellett elvégezniük.
- A tanítás anyagának tartalmát a dolgozók iskolájának szemszögéből csupán annyiban lehetünk il-

letékesek elemezni, amennyivel az eltér a rendes korúak iskoláiban érvényben lévő tanítás anyagától. Meg kell állapítanunk, hogy a mennyiségben kétségtelenül csökkentett tananyag elsajátítása még mindig elviselhetetlenül nagy megterhelést jelentett, különösen akkor, ha hozzászámítjuk, hogy a tanulók többsége régebben járt iskolába, és a továbbtanuláshoz szükséges alapismeretekkel feltételezhetően nem rendelkezett a megkívánt mértékben és fokon. Mindenképpen illuzórikus volt, hogy a dolgozók iskolájának humanisztikus tagozatában pl. latint és élő idegen nyelvet kívántak eredményesen tanítani.

- Az utasítás lehetőséget adott arra, hogy a felnőttek tanulmányaikat a gimnázium V. osztályában kezdhették, amennyiben az előző osztályok tantervi anyagából sikeres felvételi vizsgát tettek. Ezzel az egyéni felkészülés feladatává tette a megelőző osztályok tananyagának elsajátítását, ami éppen a múlt rendszerben a legkevésbé tanulni tudó munkás- és parasztrétegeknek jelentett megoldhatatlan feladatot, amikor magasabb fokú tanulmányokat akartak folytatni. Az előző években megnyílt osztályok közül kevés példa akadt a dokumentumokban arra, hogy a gimnázium V. osztálya alatti évfolyamok szerveződtek volna.

A dolgozók iskolájáról szóló rendelet kapcsán tisztáznunk kell egy fontos kérdést: milyen iskolai fokú oktatásról van szó a tárgyalt korszakban?

A rendelet "középfokú-iskolai és középiskolai" képzésről intézkedik, mindamellet "hatókörébe" vonja az alsófokú oktatást is: a kifejlesztés alatt álló általános iskola megnyitásáig a gimnázium és polgári iskola megfelelő osztályai, az I-IV. osztály töltik be ezt a feladatot.

A közoktatás átszervezése ezekben az években ment végbe. Mint minden átmeneti szakaszban, egy ideig együtt él a régi és az új, miközben a fogalmak jelentésváltozáson mennek keresztül. Ebben az esetben is erről van szó. A régi közoktatási rendszerben az elemi iskola és a népiskola jelentette az alsó fokot, s minden erre épülő iskola a középfokú, illetve középiskolai képzést /az iparostanoncképzést alsófokú szakoktatásként tartották számon/. A demokratikus iskolarendszer az általános iskolát tekintti alsófokú intézménynek, amelyre épül a különböző képzést adó középfokú és középiskola. ³²

A felnőttoktatásról szóló alaprendelet időben megelőzte az általános iskola kifejlesztéséről szóló rendelkezést. /Erről a 70 000/1946. VKM sz. rendelet és útmutatás intézkedett 1946. július 1-én, az 1946/47. tanévvel kezdődő ^{alsó}hatékony~~hatékony~~sággal. Az általános iskola valamennyi évfolyama 1948-ig épült ki. ³³/ Emiatt a régi iskolaszervezet keretei között fektették le alapjait /innen az iskolafokok kizárólagosan "közép"-elnevezése/, de egyben "szemmel tartva" a várható fejlődést, nyitva hagyta az alsófokú képzés számára is a lehetőséget, illetőleg kilátásba helyezte a - nappali iskoláéval párhuzamosan - a fokozatos átállást. Elvben tehát az alaprendelet a dolgozók alsó- és középfokú oktatását együttesen értelmezve jelentette. Ez az egység azonban a megvalósuláskor eltolódott a középfokú képzés javára, mivel - a már tárgyalt módon - lehetőség nyílt felvételi vizsga tételével magasabb középiskolai osztályokban való tanulmányok megkezdésére.

III.

Az első tanév. A parasztdolgozók iskolája

A dolgozók iskolájában a hivatalosan első tanév 1946. március 1-én kezdődött. Az alkalomból Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter a Köznevelés vezércikkében vázolta a dolgozók iskolájának célját, feladatait és kitért a tartámszervezeti kérdésekre is.³⁴ A parasztpárti kultuszminiszter demokratikus nézőpontból ítélte meg az esti iskolák jelentőségét: "Az anyagi javak igazságos elosztása után meg kell teremtenünk a szellem javaiban való igazságos részesedés lehetőségét is: a föld, a munka joga s szabadsága mellé a művelődés jogát, szabadságát s lehetőségét is. A Dolgozók Iskolájának megszervezése ennek a nagy feladatnak a szolgálatába áll. Ha méltó, lelkes, igazságos, valóban művelt és demokratikus emberek közös erőfeszítéseiből születik meg és izmosodik életerős intézménnyé, az új Magyarország olyan alkotása válhatik belőle, amelynek jelentősége felér a földreforméval."

A miniszter kiemelte a dolgozók iskolájának kettős célját: egyrészt a szellemi jóvátételt, másrészt a "vezetésre hivatott javaréteg kiválogatását ... kiterjesztik a dolgozó népszéles rétegeire, s így módon a demokratikus társadalmi újjáépítéshez nevelnek megfelelő munkásokat."

Kitért arra is, milyen veszélyek fenyegethetik a célok megvalósítását. Az iskola részéről nem tűrhető el, hogy a régi hibás társadalmi szemlélet szolgálatába kerüljön. "A Dolgozók Iskolái ^{ne} ~~ne~~ újabb "diplomásokat", ne urakat neveljenek, hanem emberséges, igazságos és művelt magyarokat." A másik veszély a tanulók oldaláról adódhat, elképzelhető, hogy a könnyű és gyors bizonyítványszerzés reményében "sokan ostromolják majd a Dolgozók Iskoláinak vezetőségét és nevelői karát."

A miniszter a dolgozók iskoláinak szervezetéről, tartalmáról szólva elmondta, hogy a megjelent kormányrendelet és végrehajtási utasítása "... a Dolgozók Iskoláinak csak a leg-szükségesebb kereteit, irányelveit vázolja. Az önálló helyi kezdeményezésre, a sajátos jelleg kialakítására minden lehetőség megvan, ... a most kiadott végrehajtási utasítást úgy kell tekinteni, mint az iskolák mielőbbi megnyitását lehetővé tevő, az általános kereteket biztosító ideiglenes rendelkezést. Az iskolák tényleges gyakorlatában szerzett tapasztalatok, a megnyilvánuló szükségletek és ésszerű kívánalmak figyelembevételével lehet majd az új intézmény végleges szabályozását a legmegfelelőbbben kialakítani."

A miniszteri beköszöntő egyaránt magán viseli a vonatkozó intézkedések erényeit és hibáit. Jellemző például a dolgozók iskoláinak tartalmi kérdéseivel kapcsolatos bizonytalanság. Egyetlen utalás sincs a vezércikkben arra vonatkozóan, hogy az induló iskolák oktató-nevelő munkájában milyen új feladatok várnak a pedagógusokra. Megnyilvánul egyfajta bizalmatlanság az iskolák és nevelők iránt. /"A Dolgozók Iskoláinak tanári kara ne olyan fáradt hivatalnok-pedagógusokból tevődjenek össze, akik unottan, kedv nélkül vállalt különmunka nyűgével végzik munkájukat..." / A kísérleti rendelkezés jegyében - közelebbről nem részletezetten - tág teret ad az önálló, helyi kezdeményezéseknek, a helyi lehetőségek figyelembevételének. /Ez pedig gyakran az irányítás centralizáltsága következtében azt eredményezte, hogy a rendeletileg előírt tan- és órarendtől eltérő iskolai tanrendeket, órarendeket az iskolák a tankerületi főigazgatók útján a VKM-ben engedélyeztették. Mire a válasz ugyanezen az úton megérkezett, rengeteg idő ment el a tanévből./

A beköszöntő bizonyos szempontból túlzottan "követelmény-centrikus" is. A figyelmet egyoldalúan a megfelelő tanulók kívá-

lasztására, a "színvonal" biztosítására fordítja, említést sem tesz a tanulás lehetőségeiről. A dolgozó hallgatók oldaláról egyáltalán nem érzékeli a nehézségeket.

Ugyanakkor a kultuszminiszter vezércikke az intézmény megszilárdulása szempontjából egy nagyon fontos szemléletbeli változást tartalmaz: az előkészületek során a felnőttek intézményes oktatását átmeneti időre tervezték, Keresztury Dezső viszont "az új intézmény végleges szabályozásáról"-ról beszél. Ezt hangsúlyoznunk azért szükséges, mert 1946 tavaszától kezdődően nincs nyoma többé a felnőttoktatás átmenetisége említésének.

A tanítás megkezdésére 1946 márciusában került sor. Az 1945 őszi felmérés alapján a VKM még februárban engedélyezte a debreceni, a pécsi, a szegedi, a miskolci, a szombathelyi és a székesfehérvári tankerületben összesen 24 gimnáziumban és 38 polgári iskolában a dolgozók iskolájának megnyitását.

Az első kimutatás szerint az április 1-i helyzet a következő volt:

33 gimnázium	kb. 2200 tanulóval
6 tanítóképző és óvónőképző	kb. 250 tanulóval
40 polgári iskola	kb. 1500 tanulóval
<hr/>	
Összesen: 79 iskolában	3950 tanulóval kezdődött a tanítás ³⁵

Egy hónappal később a Köznevelés arról tudósít, hogy az ország területén 39 gimnázium 89 osztályában 2811 dolgozó folytat középiskolai tanulmányokat, megnyílt 6 tanítóképző 9 osztállyal, 180 hallgatóval, 2 óvónőképző 2 osztályában 56 jelentkező volt, 39 polgári iskola 69 osztályában 1308 tanuló iratkozott be. A beszámoló azt is megállapítja, hogy "a jelentkezők főleg a városi dolgozók közül kerülnek ki. A parasztság

körében kisebb az érdeklődés..." 36

Az első év mérlegét megvonva a következő helyzetről tudósít Zoltán Péter cikke: megalakult a dolgozók iskolája 44 gimnáziumban, 44 polgári iskolában, 6 tanítóképzőben, 1 óvónőképzőben és 1 általános iskolában: összesen 4668 tanulóval. A hallgatók száma a gimnáziumban 2820 fő, polgári iskolában 1542 fő.

A tanulók szociális megoszlása az alábbi képet mutatja:

bányász, gyári szakmunkás	656
ipari segédmunkás	738
posta, MÁV és közhivatalok altisztjei és segédmunkái	1099
paraszt	246
kereskedő	209
önálló iparos	325
rendőr, katona	109
magántisztviselő	441 37

Az összegezésből nem derül ki a többiek kategóriája.

A cikkíró a tanulás indítékait kutatva megállapítja, hogy a dolgozók többsége műveltség megszerzéséért folytat tanulmányokat.

Az első évről szóló jelentések azt mutatják, hogy nagyon kevés volt a különböző dolgozók iskoláiba beiratkozott tanulók száma. A kimutatások: jelentések csak hozzávetőlegesen közölnek valóságos képet. Legtöbb helyen a szervezés elhúzódott, s osztálynyitás helyett ún. előkészítő tanfolyamok megalakítására került sor. Máskor a bejelentett igény nem jelentett a valóságban kezdést is.

Az első tanév számos olyan problémát vetett fel, amely a felnőttoktatás szélesebb körű kibontakozását erősen gátolta.

A dolgozók napi munkájuk után hetente többször 4-5 órát töltöttek az iskolában, s emellett az órákra való rendszeres készülés szinte elviselhetetlen megterhelést jelentett számukra. Nagyon sok esetben a munkaadók nem a legjobb indulattal viseltettek a továbbtanulni vágyó dolgozók iránt. A VKM III. ügyosztálya a következőket állapítja meg: "A dolgozók iskoláinak I. tanévére vonatkozó adatgyűjtés azt mutatta, hogy a munkaadó vállalatok tekintélyes hányada ellenségesen, barátságtalanul, jobb esetben közömbösen nézte alkalmazottainak több műveltségre törekvését. A MÁV, posta, OTI általában támogatta /megfelelő szolgálati beosztás, tankönyv, segély, vizsgaszabadság/ alkalmazottait, bár itt is merültek fel panaszok... A nagy bányavállalatok, mint Salgótarján, Diósgyőr, Pécs, Csepel, Ózd, egyes nagyvállalatok; mint a budai nagy gyárak, a győriek, nyergesújfaluiek, egyes újpestiek munkakönnyítéssel, segélyekkel, dologi hozzájárulásokkal siettek dolgozóik támogatására, a magánkezelésben lévő ipari vállalatok nagyrésze azonban elzárkózott minden segítestől, rossz szemmel nézte a dolgozók tanulását. Az üzemi bizottságok sok helyen irigységből akadályozták meg, beszélték le a dolgozótársakat tanulmányaik folytatásáról. Tatabányán az egyik üzemvezető mondta: munkás kell, nem tanult ember. 20 más iskola jelentett ilyen eseteket... Megesett, hogy 2 tanuló Budapesten állását veszítette amiatt, mert tanult, más tanulók csak úgy tudtak érettségi vizsgálatukon megjelenni, hogy beteget jelentettek... A dolgozók szakszervezeteinek közömbössége is fájdalmas meglepetés. 29 iskola jelenti, hogy a meginduláskor néhol mutatott kis segítségen felül a dolgozók szakszervezetei nem támogatták az iskolákat, nem is érdeklődtek munkájuk iránt." 38

Az egyre súlyosbodó infláció is kedvezőtlenül hatott a tanulási körülményekre. Megrázó és mondhatjuk: általánosság-

ban jellemző képet fest Kovács Istvánné kisvárdai pedagógus a felnőttek tanulási körülményeiről. A kezdeti lelkesedés és tömeges jelentkezés után egymást követően akarnak kimaradni a dolgozók az esti iskolából. "Szomorú és elkeserítő helyzetképet nyertünk a beszélgetések során. Az üzemben alig keresnek annyit, hogy szükséges megélhetésüket biztosítani tudják. ... Ha iskolába jönnek este 5-9-ig, az éjszakai órákból kell utána-pótolniuk az üzemi munkában elmulasztottakat. Nincs pénzük tankönyvre, nincs pénzük füzetekre. Segítsünk! Eszméket kérek, de még inkább talán egy rendelkezést a tankönyvkiadók részére, hogy a dolgozók számára ingyenes tankönyveket és füzeteket küldjenek. Nincs papíros? Erre legyen! Mert különben fél munkát sem tudunk végezni." 39

Súlyos gondot okozott a tankönyv- és tanszerhiány. A tankönyvek jelentős részét használaton kívül helyezték 1945-ben, helyettük az új tankönyvek még nem jelentek meg. A hallgatók sok esetben csak a tanári magyarázatra voltak kénytelenek a felkészüléskor támaszkodni.

Az érvényben lévő tanévbeosztás valóságos "nonstop" elfoglaltságot jelentett, tanév vég és új tanév kezdet között alig volt egy pár nap pihenő. Egymás után érkeznek az iskolai-gazdátok részéről a kérelmek, hogy engedélyezzék a felsőbb tanügyi szervek az iskolaév korábbi befejezését. A Pestlőrinci Magyar Állami Gimnázium igazgatója a tanárok és a hallgatók nevében kéri a tanév korábbi befejezését, ugyanis "... a tanároknak nem lett volna egy nap szabadsága sem, mert a következő tanév augusztus 21-én kezdődik. A vakáció vidéken való tartózkodást, élelmszerzést, munkavállalást jelent." 40

Nem lehetett kitérni a dolgozók iskolájának felvételi korhatár módosítása elől. Számtalan kérelem érkezett a tanke-

rületi főigazgatókhoz és a VKM-be az ifjómunkásság részéről, hogy 18. életévük betöltése előtt elkezdhessék tanulmányukat. Támogatták őket a különböző munkásszervezetek is. A VKM javaslatára kormányrendelet módosította ⁴¹ a felvételi korhatárt: az általános iskolában a betöltött 14. életév, gimnáziumban a 16. év lett az alsó korhatár.

A dolgozók iskolái a nehézségek ellenére - ha nem a kívánt és remélt eredményességgel - megkezdtek munkájukat. Ebben nagy szerep jutott a VKM demokratikusabbá vált szellemének, a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének, mely több ízben tanujelét adta segítőszándékának, de mindenekelőtt a pedagógusok helytállásának. A tanárok kezdettől fogva átértékelték a felnőttek tanításában rejlő történelmi igazságszolgáltatást, s sokszor emberfeletti munkát végeztek ezekben az iskolákban. A nappali órák megtartása után szívvel-lélekkel este is az inflációs körülmények között, nemegyszer fillérekért vagy teljesen ingyen. Gyakran, mire késve megkapták fizetésüket, az óradíjuk már a villamosköltséget sem fedezte. A budapesti Madách Imre Gimnázium igazgatója írja, hogy az a tanár, aki egy órára megy be az iskolába, 925 000 pengőt, aki két órát ^{ad} le, 450 000 pengőt fizet rá a villamosköltségre. Kéri az óradíjak felemelését, mert "különben az a veszély fenyeget, hogy az a lelkesedés és buzgalom, amellyel a tanárok az új iskolának szentelték tudásukat és munkájukat, e mostoha elbánás következtében előbb-utóbb lelohad." ⁴² /A VKM hiába fordult több ízben segítségért a pénzügyminiszterhez, a pengő elértéktelenedésével nem lehetett versenyt futni. Egy póthitel igénylésben olvashatjuk: "A tanárokat kártalanítani kell, mert normális alapon többletmunkára nem kötelezhetők, s mert éppen a Dolgozók Iskoláiban van szükség lelkesen dolgozó s a lehetőségek határain belül tisztességesen ja-

vadalmazott nevelőkre. Ellenkező esetben csőd fenyegeti a Dolgozók Iskoláját." ⁴³

A pedagógusok anyagi helyzetének tarthatatlansága miatt a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének szervezésében nagyszabású demonstrációra került sor 1946. május 7-én a Sportcsarnokban. A gyűlésen az egyik felszólaló a dolgozók iskoláinak hallgatói nevében a következőket mondta: "Munkásdiákok nevében beszélek. Megelégtünk tanáraink nyomorát, nem akarjuk többé hallani mint csuklik és halkul el tanáraink hangja az éhségtől és a gyengeségtől. Nem akarunk még egyszer hallani tanárról, aki bizonyára nem a túltápláltságtól és a jóléttől esett össze a katedra mellett." ^{3 44}

A pedagógusok nehéz körülményeik ellenére nagyfokú felelősséggel és lelkiismeretséggel láttak a dolgozók iskoláinak megindításához. A tantestületek értekezletének jegyzőkönyvei, a tankerületi főigazgatók jelentései tanúsítják, mennyi önállósággal, leleménnyel igyekeztek egy-egy iskolában a tan- és órarendet összeállítani, az egyes tantárgyakban törekedtek a lényeges anyagrészek kiemelésére és különféle módszerekkel hirdették át a tankönyvhiány okozta nehézségeket. A budapestvidéki tankerületi főigazgató az első tanév indulása után első tapasztalatait így összegezte: "... A jegyzőkönyvek még csak azt mutatták meg, hogy az oktatói testületek tervszerűen láttak munkához, lelkiismeretesen foglalkoztak a különleges módszertani kérdésekkel. Tapasztalatok alapján a második módszeres értekezlet fog érdembevágó módszerhelyesbítésekre alkalmat adni." ⁴⁵

A kisépsti II. Rákóczi Ferenc dolgozók polgári iskolájának tantestületi módszeres értekezletéről szóló jegyzőkönyvből a tananyag feldolgozását illetően olvashatunk figyelemre méltó elgondolásokat. A magyar szaktanár /Óhegyi Vilmos/ a nyelvtani

tananyagot rövidítette: "Csak a legfontosabb anyagrészeket vette fel tanmenetébe, amelyek a helyesírás megértéséhez szükségesek. A fogalmazás tanításánál szerkesztéstani és stilisztikai alapelvekkel is megismerteti a tanulót." A könyvhiány miatt a leglényegesebb nyelvtani anyagot táblára jegyzi fel. A földrajz szaktanár /Gérecz István/ szintén tankönyvhiánnyal küszködve tanít. Áttekintő tájékoztatást nyújt a tananyagról, mellőzi a főleges alapfogalmakat. Az ipari ismereteket Szini Zoltán szemináriumszerű módon tanítja. A tananyagot a tanulók tapasztalataira, ismereteire építve bontotta témákra, pl. "A természeti energiák az ember szolgálatában"/ "Rabszolgaság és a munka", "Az ipar fokozatos fejlődése", "Az ipar, a divat, az etikett".⁴⁶

Külön kell szólnunk azokról a javaslatokról, terveze-
tekről, amelyeket lelkes pedagógus kollektívák és egyének ter-
jesztettek elő a dolgozók iskoláinak hatékonyabbá, eredménye-
sebbé tételéért. Közülük nem egy javaslat beépült a későbbi
rendeletbe. Jó szándékú, bár akkor megvalósíthatatlan a "Szoci-
alista Iskola" tervezete. A tanítás idejét háromszor 6 hónapban
javasolja megállapítani, heti 16 tanítási órával. Ez idő alatt
a tanuló munkások jelentős munkaidő-kedvezményben részesülne-
nek.⁴⁷

Nagyon figyelemre méltó tervezetet mutatott be a budapes-
ti Ráskay Lea Gimnázium igazgatója. A dolgozók gimnáziumának
V-VIII. osztályát 3 tíz hónapos tanév alatt, tanévenként szeptem-
bertől júniusig, heti 4 tanítási nappal 21 órában javasolja
szervezni. Indoklásában felhossa, hogy "A dolgozók gimnáziumai-
ban eddig szerzett tapasztalatok szerint a szünet nélkül folyó
és egymást nyomon követő féléves évfolyamok, továbbá a minden-
napos tanítások a dolgozókat annyira kifárasztják, hogy a ta-

nítás eredménye nagyon veszélyeztetett." A tervezet a felvételi vizsga új módozatával igyekszik áthidalni a szükséges előképzettség hiányát. Akinek hiányosak az alapismeretei, 10 hónapos előkészítő tanfolyam elvégzése után kezdhetik meg tanulmányaikat a gimnázium V. osztályában. A tervezet támogatásra talált a pedagógus-szakszervezetnél, egyetértett vele a Szakszervezeti Tanács, és a VKM "kísérleti gimnázium" címen engedélyezte a tanítás megkezdését. ⁴⁸ /A háromszor 10 hónapos tanévű dolgozók gimnáziuma jobban illeszkedett a felnőttek tanulási lehetőségeihez. Mutatja ezt az is, hogy maguk a tanulók is gyakran fordultak tanévhoyszabbítási kérelemmel az illetékesekhez. A VKM is komoly megfontolás tárgyává tette a keresztfél éves tanév megszüntetését: "A kísérleti gimnázium új rendszere most van megfigyelés alatt és ha beválik, minden olyan dolgozók gimnáziumában, ahol a hallgatók kívánják, bevezetik a három felső éves rendszert." ⁴⁹/

Németh László író is sok realitást tartalmazó tervezetet juttatott el a VKM-be. Elgondolásának az ad külön értéket, hogy figyelemmel van az alsófokú képzésre is. Javaslatára szerint két csoportban kell a képzést folytatni. Az egyik csoportban azok tanulnának, akik négy középiskolát végeztek, a másikban azok, akiknek az alsóbb fokú képzettséget most kell megszerezniök. A képzési idő két, illetve három év. Az általa kidolgozott és ismert komplex tárgyak rendszerét a dolgozók iskolája keretei között is bevezethetőnek tartja. A középiskolában négy tárgy köré csoportosítja a tananyagot:

1. matematika-fizika, 2. biológia, 3. történet /itt szerepel az irodalomtörténet is/ 4. latin-francia. Az alsó tanfolyamon:

1. magyar nyelvtan, helyesírás, fogalmazás, költői művek, 2. földrajz- természetismeret, 3. számtan - mértan. ⁵⁰

A dolgozók iskolája első tanévének legsúlyosabb problémáját az jelentette, hogy faluhelyen nem sikerült megszervezni a felnőttek iskoláit. 1946 tavaszán ennek még nagyobb akadályai voltak, mint egyéb helységeekben. Így mindenekelőtt a falu életét a földosztással kapcsolatos problémák kötötték le. Az ellenforradalmi rendszer művelődéspolitikájában a falusi iskolák jelentős mértékben háttérbe szorultak. Különösen áll ez Kelet-Magyarország vidékeire. Emellett az iskolák tárgyi, személyi állományát nagymértékben érintette a háború. Katasztrófális méreteket öltött a pedagógushiány. Gondot okozott a kellő hírverés, propaganda hiánya is. Megállapítható, hogy mind a napi sajtó, mind a helyi sajtó szinte egyáltalán nem foglalkozott a dolgozók iskoláinak ügyeivel, leszámítva azt a néhány esetet, ami a rendelet megjelenésének idején híradásként napvilágot látott.

Nem számolt kellőképpen az ideiglenes kormány rendelete és a végrehajtási utasítás sem a falusi dolgozók tanulásának reális lehetőségével. Joggal írja a Kozma Jánosné vidéki pedagógus a következőket: "... olyan irányzatot is látok érvényesülni, amit sem mint nemzetnevelő, sem mint népi származású nem helyeselhetek. Ennek az irányzatnak a kikristályosodását a legutóbbi 11.300/1945. M.E. számú rendeletben látom... Helytelennek tartom, hogy ez a rendelet is csak a városi dolgozók, tehát az ipari munkásság továbbképzését szolgálja." 51

A VKM kénytelen volt megállapítani, hogy "a tankerületi főigazgatók igyekezete a gazdálkodó falusi dolgozók iskoláinak felállítására hajótörést szenvedett az első tanévben azon, hogy nem tudták az ilyen iskolázás lehetőségét kellő hírterjesztéssel bevinni a falusi dolgozók köztudatába." 52

A demokratikus pártok közül a Magyar Kommunista Párt

és a Nemzeti Parasztpárt fordította a legtöbb figyelmet a közoktatásügy fejlesztésére. Az MKP programja a legradikálisabb: "Közoktatásügyünk demokratizálása ügyében követeljük az általános iskola kiépítésének meggyorsítását, egységes állami tankönyvek kötelező használatát az összes iskolákban, az értelmiség megújítását a parasztság és munkásság soraiból, egész kultúránk és művelődésügyünk átformálását demokratikus, népi szellemben." 53

A Nemzeti Parasztpárt közoktatásügyi törekvései - annak ellenére, hogy a pártnak tulajdonképpen 1947-ig nem volt átfogó programja, s az 1947-es 12 pontos programtervezetében sem szerepel közoktatásügyi, művelődésügyi koncepció 54 - a parasztpárti kultuszminiszter Keresztury Dezsőnek, a haladó népi íróknak, mint Illyés Gyulának, Erdei Ferencnek, Veres Péternek stb. a pártban betöltött vezető szerepével ugyancsak jelentősnek mondhatók. A két párt lényeges ^{kérdésekben} ~~tekintetben~~ egy platformot képviselt a közoktatásügy demokratikus átszervezésének tekintetében, bár azt is látnunk kell, hogy a Kommunista Párt lényegesen radikálisabb programmal lépett fel. Az MKP 1946 őszén éppen ebből a megfontolásból közölte a Baloldali Blokk végrehajtó bizottsági ülésén a parasztpártiakkal, hogy folytatják támadásaikat Keresztury Dezső kultuszminiszter ellen, mivel az ő szavazata a minisztertanácsban sok esetben döntő lehet, s ezért "... a munkáspártok ezt a tárcát határozottabb, baloldalibb személyiség kezében szerették volna látni." 55

A VKM 1946 nyarától kezdve fokozott figyelmet fordított a parasztság művelődésügyének kérdéseire, és a helyzet javítása érdekében hathatós intézkedéseket hozott. Az intézkedések közül kiemelt hangsúlyt kapott a faluhelyen megszervezendő dolgozók iskolája.

A parasztság művelődésügyi helyzetének javítására a VKM 1946. július 16.-án felállította a Magyar Népi Művelődési Intézetet ⁵⁶, melynek feladatául a községek, tanyák, földműves népe művelődésének előmozdítása, a rendes korúak és a felnőttek továbbtanulásának segítése, a tanulók kollégiumi elhelyezése, tanulmányi előrehaladásának biztosítása stb. volt.

A VKM 1946 nyarán átiratot küldött az Intézet elnökségéhez ⁵⁷, melyben kérte, hogy a falusi dolgozók iskoláinak szervezési előmunkálatait sürgősen indítsa meg. A szervezés során a VKM a következő kérdésben kívánt tájékozódni:

- meg kell ismerni a nagyobb gazdaközpontokban az iskolaszervezés lehetőségeit;
- hol szükséges és lehetséges felnőttek iskoláinak szervezése;
- miképpen lehetséges megoldani a téli 5-6 hónap időszakra esetleg internátusban összegyűjtendő tanulók ellátását, együtttartását;
- hogyan oldható meg a pedagóguskérdés.

A Népi Művelődési Intézet azonnal hozzálátott a falusi dolgozók iskolájának szervezéséhez. Illyés Gyula július 21-én a Szabad Szó címlapján Kiáltványt intézett a magyar parasztsághoz a falusi dolgozók iskoláinak ügyében. Egyaránt szólt a falusi parasztemberekhez és azokhoz az értelmiségiekhez, akikre a szervezéssel kapcsolatos feladatok várnak. Megállapítja: "A szépíthetetlen valóság az, hogy mint annyiszor és annyi felé a parasztságot pusztán letelepítési módja, a különben oly lélek- és jellem^{nevelő} foglalkozása most és nálunk is megköti a felemelkedésben; a tág határokhoz láncolva leláncolja a tegnapi állapothoz; mostoha testvérekké teszi szabad testvérei között." Illyés Gyula véleménye szerint a paraszt dolgozók iskoláinak

szervezését a régi partikulák mintájára lehet megoldani. A Kiáltvány általános felhívással fűdült a parasztsághoz, éljen a tanulási alkalommal, és ehhez a munkához segítséget kér a "falusi és városi betűértőktől."

A Népi Művelődési Intézet rövid időn belül hatalmas iskolaszervező munkát végzett. Eredményes tevékenységéről egyre-másra érkeznek a VKM-be a jelentések. A tapasztalatokat a VKM összegezi: "A dolgozók iskoláit mielőbb és minál nagyobb számban ki kell vinni a falvakba. A helyi tapasztalatok szerint pedagógusaik ezek felállítását lelkesen támogatják. A tanév és a mezei munka összehangolásának, valamint a helyi adottságokhoz igazodó tanterv összeállításának gondolatát mindenütt helyeslik." Felmerül annak gondolata, hogy ahol ezt a körülmények lehetővé teszik /elsősorban nagy községekben/, az általános iskola keretei között induljon meg a tanítás. ⁵⁸

A Köznevelés rendszeresen hírt ad a Népi Művelődési Intézet szervező munkájáról. Tapasztalatok szerint "mindenütt nagy a készség az ügy előmozdítására, s több helyen valóságos kis kultúrforradalmat hagyott maga után" a szervezés. ⁵⁹ Egy későbbi híradás már az első konkrét eredményekről számol be: "Szeptember 26-ig mintegy 170 községből érkezett érdeklődés a parasztdolgozók iskolái iránt... A jelentkezések még egyre tartanak." ⁶⁰

A Népi Művelődési Intézet iskolaszervező munkájának tapasztalatait figyelembe véve a VKM kidolgozta és rendeletben tette közzé azokat a szervezeti és tartalmi változásokat, amelyek - a magyar falvak adottságaihoz igazítva - új alapokra helyezték a parasztdolgozók iskoláinak működését. "A felnőtt dolgozók iskoláinak az 1946/47 iskolai évre szóló utasításokban" ⁶¹ a VKM már körvonalazta az iskolaszervezés módozatait. Eszerint

"Ahol - megfelelő iskolafejlettség hiányában - a dolgozók iskoláját felállítani sem közeli anyaiskola útján, sem ilyennek partikulájaképpen, tanárok kitelepülésével nem lehetséges, ott helyi alkalmi tanerőkkel előkészítő tanfolyam alakjában kell a falusi dolgozók tanulását lehetővé tenni", amelynek elvégzése után - kijelölt anyaiskolában - vizsgát tesznek a tanulók.

1946. szeptember 28-án látott napvilágot a 4841/1946. VKM számú rendelet a parasztdolgozók iskolájáról.⁶² A rendelkezés megalkotásában a minisztériumot az az alapvető szempont vezérelte, hogy „a dolgozók iskoláit mielőbb és minél nagyobb számban ki kell vinni a falvakba.”⁶³ Ennélfogva különleges tantervű és időbeosztású parasztdolgozók iskolái, illetve előkészítő tanfolyamai szervezését rendelte el az alábbi iskolatípusok szerint megnyitható osztályokban:

gimnázium	I-VIII. osztály
polgári iskola	I-IV. osztály
tanítóképző	I-V. osztály
óvónőképző	I-IV. osztály
általános iskola	V-VI. osztály

A rendelet lehetőséget biztosított a paraszti dolgozók tanulására azokban a falvakban is, amelyekben nem voltak meg a feltételek /tanerőhiány, a jelentkezők csekély száma stb./ az iskola működtetésére oly módon, hogy partikulaszerű előkészítő tanfolyamokat lehetett létesíteni. A tanfolyamok tanulói az egyes osztályok anyagából év végén vizsgát tehettek. Az osztályonként megkívánt legkisebb tanulói létszám 5 fő /!/, a legmagasabb 30 fő volt. Amennyiben a tanításra nem lehetett biztosítani megfelelő pedagógust, a tantárgyak egy részét más képe-sítésű oktató is taníthatta, például "lelkész, orvos, gyógyszerész, mérnök, gazdatiszt, közigazgatási tisztviselő, stb."/

A beiratkozás alsó határát a betöltött 16. életévben állapították meg. A tanulmányi rendre vonatkozóan a rendelkezés tág teret biztosított a helyi lehetőségek, feltételek figyelembevételének, tekintettel volt a mezőgazdasági munkák évszakonként eltérő alakulására. Egy naptári évben legfeljebb két osztályt lehetett elvégezni. A tanulmányi időt "erősebb és könnyebb foglalkoztatású szakaszokra kellett elosztani. A "nyári tanév" 480 óráját következőképpen lehetett pl. bontani: augusztus 1. - szeptember 15. között heti 24 tanítási óra, november közepétől január közepéig heti 42 óra /!/ volt tartható. A nyári tanév augusztus 1-én, a téli tanév január 16-án kezdődött. Módot adott a rendelet arra is, hogy naptári évenként egy osztály legyen elvégezhető. A parasztdolgozók iskoláinak tantervéről, óratervéről és tantárgyi útmutatásáról a VKM nem sokkal később külön rendeletben intézkedett. 64

Az óratervek irányadó elvéül az szolgált, hogy a tanítási évre megállapított összes óraszám "rugalmasan alkalmazkodjék a helyi körülményekhez."

A dolgozók polgári iskoláinak óraterve például az alábbi táblázatban foglaltak szerint alakult:

A polgári iskola óraterve

Közös tárgyak	Tanévi összes óraszám				Heti órák száma											
	évente 2				évente 1				évente 2				évente 1			
	osztályt végzők számára								osztályt végzők számára							
	I-II	III	IV	I-II	III	IV	I-II	III	IV	I-II	III	IV	I-II	III	IV	
Magyar nyelv és irodalom	120	90	90	205	150	150	10/6/	8/5/	8/4/	9/4/	7/4/	7/4/	7/4/	7/4/		
Történelem	-	70	70	-	110	110	-	6/3/	6/3/	6/3/	-	3/1/	3/1/	3/1/		
Földrajz és néprajz	70	40	40	115	70	70	6/3/	4/2/	4/2/	5/2/	3/2/	3/2/	3/2/	3/2/		
Élő idegen nyelv	70	70	60	100	100	100	6/4/	6/4/	6/4/	5/2/	5/2/	5/2/	5/2/	5/2/		
Növény és állattan	40	-	-	70	-	-	4/2/	-	-	3/2/	-	-	-	-		
Ásvány- és vegytan	-	-	40	-	-	65	-	-	4/2/	-	-	3/2/	3/2/	3/2/		
Természettan	-	40	-	-	70	-	-	4/2/	-	-	4/2/	-	-	-		
Számítan-mértan-könyv- viteltan	70	70	70	120	120	120	6/4/	6/3/	5/4/	6/3/	6/3/	6/3/	6/3/	6/3/		
Élet- és egészségtan	-	-	15	-	-	20	-	-	1/-/	-	-	1/-/	1/-/	1/-/		
Társadalmi, közgazd., jogi ism. és minden- napl kérdések	30	5	35	50	70	60	3/1/	3/2/	3/2/	2/1/	2/1/	3/1/	3/1/	3/1/		
Rajz és műalkotások	40	25	20	70	40	35	4/2/	2/1/	2/1/	3/2/	2/1/	2/1/	2/1/	2/1/		
Mezőgazd. és ipari v. háztart. ismeretek	40	40	40	70	70	70	3/2/	3/2/	3/2/	3/2/	3/2/	3/2/	3/2/	3/2/		
	480	480	480	800	800	800	42/24/	42/24/	42/24/	36/18/	36/18/	36/18/	36/18/	36/18/		

Lényeges változást jelentett a ~~tanterv~~ végrehajtási utasítás-hoz képest az, hogy a parasztdolgozók iskolájában megnyílt a dolgozók általános iskolája.

Az általános iskola óraterve

Közös tárgyak	Tanévi összes óraszám						Heti órák száma					
	évente 2			évente 1			évente 2			évente 1		
	osztályt végzők számára						osztályt végzők számára					
	V-VI	VII	VIII	V-VI	VII	VIII	V-VI	VII	VIII	V-VI	VII	VIII
Magyar nyelv és irod.	120	105	105	200	170	170	10/6/	9/5/	9/5/	8/4/	7/4/	7/4/
Történ. /mind.kérd./	40	50	50	60	80	80	4/2/	4/2/	4/2/	3/2/	4/2/	3/2/
Föld- és néprajz, /közigazg. ism./	70	40	40	110	70	70	6/3/	4/2/	4/2/	5/2/	3/1/	3/1/
Az ember élete	-	20	20	-	30	30	-	2/1/	2/1/	-	2/1/	2/1/
Természetrajz	55	-	-	90	-	-	5/3/	-	-	4/2/	-	-
Természettan	-	55	-	-	90	-	-	5/3/	-	-	5/3/	-
Vegytan	-	-	55	-	-	90	-	-	5/3/	-	-	5/3/
Számolás és mérés	70	80	80	120	140	140	6/3/	6/4/	6/4/	6/3/	6/3/	6/3/
Rajzolás	40	40	40	70	70	70	4/2/	4/2/	4/2/	3/1/	3/1/	3/1/
Ének	25	20	20	40	35	35	2/1/	2/1/	2/1/	2/1/	1/-	2/-
Választható tárgyak	60	70	70	110	115	115	5/4/	6/4/	6/4/	5/3/	5/3/	5/3/
Gazd. ism. és gyak.												
Ipari ism. és gyak.												
Élő idegen vagy latin nyelv												
	480	480	480	800	800	800	42/24/	42/24/	42/24/	36/18/	36/18/	36/18/

A tantervi útmutatások című részben rövid utasításokat találhatunk az egyes iskolatípusok tantárgyaival kapcsolatban a tanítandó tananyagról. A felnőtt hallgatók~~ra~~ eltérő tanítására nézve ez a rendelkezés is szűkszavú, mindössze általánosságokra szorítkozik: a tanítás során "különös gonddal kell figyelembe venni a parasztdolgozók lelki alkatát, érdeklődési körét és gyakorlati beállítottságát."

A dolgozók általános iskolájának óraterve és a tanítandó anyag - kevés csökkentéssel - a rendes korúak iskolájához igazodott.

A kormányrendelet végrehajtási utasítása és a parasztdolgozók iskoláit szervező miniszteri rendeletek eltérő tanulási feltételeket teremtettek 1948-ig a városi és falusi dolgozók számára. Szembe kellett nézni a reális ténnyel: falu helyen a városival azonos keretek között nem lehetett megszervezni a dolgozók iskoláját. Bár a parasztdolgozók iskolái kétségtelenül nem nyújtottak olyan tudást ebben az időszakban, mint a városié, ilyen jelentős kedvezmények árán is el kellett kezdeni a tanítást. Megvalósításuk nagyon fontos politikai kérdés volt, a munkás-paraszt szövetség erősítésének egyik formája. Az intézkedés figyelembe vette a felnőttek iskoláinak első évi tapasztalatait, és valóban a gyakorlathoz igazodott. Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszternek a Nemzeti Parasztpártban elmondott beszéde is ezt hangsúlyozta: "Illyés Gyula maga bejárta a vidéket munkatársaival, vizsgálataik, tervezeik alapján jelentettük meg a paraszti dolgozók iskoláinak felállítását szabályozó rendeletet." ⁶⁵ Ugyanitt jelentette be a kultúr³²miniszter, hogy október közepéig 15 paraszti dolgozók gimnáziuma alakult, 17-et átszerveztek, 39 parasztdolgozók polgári iskolája és 4 tanítóképző kezdte meg a működését, tehát 75 iskola közel 2000 tanulóval.

Egyéb szaktárcákhoz tartozó dolgozók iskolái

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium mellett egyéb szaktárcák is rendelkeztek a tárgyalt időszakban a felügyeletük alá tartozó iskolákkal kapcsolatban esti iskolaszervezési jogkörrel, így a Kereskedelem- és Szövetkezetügyi, a Földművelésügyi és az Iparügyi Minisztérium. Sajnálatos, hogy a felsorolt ~~fel~~hatóságok alá tartozó iskolákban kibontakozó felnőttoktatás méreteiről, adatairól, problémáiról nagyon kevés dokumentum található: az ezekben az iskolákban folyó oktatásra sem a sajtóban, sem pedig a felkutatott irattári anyagok között nem akadt számot tevő és elemzésre elégséges anyag. A pedagógiai szaksajtóban pedig egyetlen útbaigazító anyagot sem találtunk ezekhez a dolgozók iskolájához. Az erre vonatkozó dokumentumokat valószínűleg az egyes iskolai irattárakban szükséges kikutatni. Jelenleg mindössze rövid áttekintésre vállalkozhatunk csupán.

A dolgozók iskoláit életre hívó ideiglenes nemzeti kormányrendelet "gazdasági középiskolák" szervezését is lehetővé tette az illetékes szakminisztériumok hatáskörében. Ennek alapján az iparügyi miniszter 37.821/1946. Ip.M. számú rendelete⁶⁶ lehetővé tette, hogy dolgozók ipari középiskoláját szervezzenek a következő iskolatípusokban: gépipari, villamosipari, textilipari és vegyipari középiskolákban. A tanulmányi időt az első két évben 6-6 hónapban, a III-IV. évben 10-10 hónapban állapította meg a rendelet. Valamennyi osztályban a heti óraszám 20 volt. Az egyes iskolafajták óratervében a közös tárgyak azonos óraszámmal /pl. magyar nyelv és irodalom, földrajz, történelem, mennyiségismeret stb./, a többi tárgy differenciáltan nyert megállapítást a szakoktatás iránya szerint. Ipari középiskolai képzésben csak az részesül-

hetett, aki az iskola tanítástervének megfelelő iparágban segédlevéllel vagy munkakönyvvvel igazolt, legalább három évi gyakorlattal rendelkezett. ⁶⁷

A dolgozók kereskedelmi középiskolájának megnyitására a kereskedelem és szövetkezetügyi miniszter 9600/1946. K.Sz.M. számú rendelete intézkedett. ⁶⁸ A tanulmányi idő, heti óraszám, tanulói létszám tekintetében hasonlóak voltak a tanulási feltételek az ipari középiskolákéhoz.

Az első - általunk ismert - adatokból kiderül, hogy az ipari és kereskedelmi középiskolákba jóval kevesebben jelentkeztek, mint más középfokú vagy középiskolába.

A kereskedelmi középiskolákban országos viszonylatban az alábbi adatok vallanak az érdeklődés mértékéről 1946 tavaszán:

Budapesti tankerületben	:	200 fő	jelentkezett
Budapestvidéki	"-"	: 168 fő	"-"
Székesfehérvári	"-"	: 38 fő	"-"
Szombathelyi	"-"	: 96 fő	"-"
Pécsi	"-"	: 16 fő	"-"
Szegedi	"-"	: 210 fő	"-"
Debreceni	"-"	: 16 fő	"-"
Miskolci	"-"	: 116 fő	"-"
összesen		:	860 fő jelentkezett

Az ipari középiskolák iránt pedig elenyésző volt kezdetben az érdeklődés:

Budapestvidéki tankerület:	135 fő	jelentkezett
		felsőipari iskolába
Pécsi	"-"	: 20 fő jelentkezett
		fémipari iskolába és
		20 fő építőip. iskolába ⁶⁹

A tárgyalt időszakban a hivatalos statisztikai kimutatások közgazdasági és ipari technikumok megnevezéssel közlik a beiratkozott tanulók számát.

Eszerint:

<u>Tanév</u>	<u>Közgazdasági technikum</u>	<u>Ipari technikum</u>
1946/47	623	557
1947/48	906	808
1948/49	2746	2597

ami a dolgozók különböző iskolatípusai közötti százalékos megoszlásban:

<u>Tanév</u>	<u>Közgazdasági technikum</u>	<u>Ipari technikum</u>
1946/47	10,5	9,3
1947/48	13,8	12,3
1948/49	26,9	25,4 ⁷⁰

Meg kell jegyeznünk, hogy a fenti statisztikai adatok bizonyos szempontok alapján kétségbe vonhatók:

1. Beiratkozott tanulók számát közlik, ami nem jelenti valójában azt, hogy ezek a hallgatók az adott tanévben és osztályban be is fejezték tanulmányukat.
2. Naptári évente két osztály elvégzése vált lehetővé, viszont az adatok a hagyományos időbeosztásán alapuló tanévet veszik alapul.

Ha irányadónak elfogadjuk a statisztikai adatokat, megállapíthatjuk, hogy a tárgyalt időszakban más szaktárcák által szervezett dolgozók iskolái nem játszottak jelentős szerepet a felnőttoktatásban. Ennek nyilvánvalóan több oka is lehetett, többek között elsősorban az, hogy a szakmai továbbképzés intenzív bevezetésére nem érettek még meg a feltételek.

IV.

A dolgozók iskolái 1946-1948 között

A dolgozók iskoláinak első évi tapasztalatai azt mutatták, hogy a felnőttek tanulásának számos iskolán kívüli és iskolán belüli akadálya volt. A VKM azonban - a paraszt dolgozók iskoláinak szerény méretű kiterjesztésén kívül - továbbra sem tett meg mindent annak érdekében, hogy az intézmény szervezeti formái, tartalmi alapjai megszilárduljanak.

Az 1946-1948 közötti években a tanulási feltételek, szervezeti formák gyakori változásai bizonytalan tanulási-tanítási körülményeket teremtettek. A második tanévben a VKM a dolgozók polgári iskolai képzését tartotta a leghasznosabb oktatási formának ⁷¹, míg 1947-ben arról intézkedett, hogy ezekben az iskolákban fokozatosan meg kell szüntetni a tanítást, helyette a dolgozók általános iskolai osztályait kell lépcsőzetesen megnyitni. ⁷² Az ellentmondó intézkedések mögött az áll, hogy a VKM igyekezett a demokratikus iskolarendszer "halálra ítélt" iskolatípusába, a polgári iskolába irányítani a dolgozó tömegeket azzal a nyíltan is megvallott szándékkal, hogy "Annak érdekében, hogy a dolgozók iskoláiban iskolázott tanulók közül minél többen megmaradjanak eredeti munkahelyükön, és ne köztisztviselői pályára törekedjenek átlépni, különösképpen pedig, hogy minél több ilyen dolgozót juttassunk vissza a falunak, a költségvetés igen kis számú gimnáziumi, annál több polgári iskolai új osztály megnyitására nyújt lehetőséget az új tanévben." ⁷³ Összefüggést kell feltételeznünk itt azzal is, hogy napvilágot látott a dolgozók gimnáziumi érettségi vizsgájáról szóló rendelkezés, ⁷⁴ amely a továbbtanulási jogosítás szempontjából azonos lehetőségeket biz-

tosított a hallgatóknak a rendes korúakéval. A minisztérium nem kívánta az egymásra épülő iskolafokok "felmenő rendszerét", jelen esetben a dolgozók középiskoláiból a felső fokú tanulmányokra való jogosítást a gyakorlatban érvényesíteni.

Másrészről viszont éleződött az az ellentmondás, amely az alaprendelkezésből következett: változatlanul kevés gondot fordított a VKM az alsófokú oktatásra. Ezt a funkciót tulajdonképpen a középfokúnak számító polgári iskola töltötte be, amely viszonylag teljesít^{het}ebb követelményeket állított az alacsony iskolai előképzettséggel rendelkező felnőttek elé.

Ebből egyenesen következett, hogy a dolgozók gimnáziumába járó hallgatók összetétele a munkásság és parasztság részvétele szempontjából kedvezőtlen képet mutatott. "Majdnem minden iskolában /gimnáziumról van szó - B.K. megjegyzése/ a tanulók túlnyomó százaléka a vasút, posta, köztisztviselői és egyéb értelmiségi körből tevődik össze, valamivel kisebb a kisiparos réteg részvétele ebben a számban éppen a munkásság és a parasztság nincs kellő arányban képviselve." 75

Szociális összetétel szempontjából kedvezőbb képet mutatott a dolgozók polgári iskolája:

"Kimutatás a dolgozók polgári iskolájába járó tanulók foglalkozás szerinti megoszlásáról az 1947/48. tanévben"

	<u>Szám</u>	<u>%</u>
I. Östermelők	300	8,9
II. Bányászat, ipar	1482	44,0
III. Kereskedelem, hitel, közlekedés	697	20,7
IV. Értelmiségi, szabadfoglalkozású	553	16,4
V. Egyéb foglalkozású	335	10,0
összesen	3367	100 %" 76

Nézzünk néhány kiragadott példát a fentiek alátámasztására:

A balassagyarmati áll. Balassi Bálint dolgozók gimnáziumába jelentkezők foglalkozás szerinti megoszlása:

rendőrségi tisztviselő	:	6 fő
rendőrtiszt	:	2 fő
városi, vármegyei tisztv.	:	8 fő
MÁV alkalmazott	:	4 fő
postás	:	1 fő
		<hr/>
		21 fő 77

A dunaalmási dolgozók polgári iskolája III. osztályos hallgatóinak foglalkozás szerinti megoszlása:

földműves	:	8 fő
iparos	:	3 fő
háztartásbeli	:	5 fő
gyári munkás	:	3 fő
irodai adminisztrációs dolg.	:	2 fő
rendőrtisztviselő	:	2 fő
		<hr/>
		23 fő 78

A VKM-ben nyilvántartott dolgozók iskolái iskolatípusok szerinti megoszlása:

I.	Dolgozók és paraszt dolgozók gimnáziuma:	104	
II.	Dolgozók általános iskolái és polgári iskolái	:	87
III.	Parasztdolgozók ált. és polgári iskolái:	138	
IV.	Tanítóképző	:	18
	Parasztdolgozók tanítóképzője	:	5
V.	Óvónőképző	:	5

79

1946 őszétől fokozódott a nyomás a VKM-re, a dolgozók iskoláiban egyre több probléma merült fel, amely gátolta a felnőttek tanulását. A VKM több intézkedéssel próbált a nehézségeken enyhíteni, ezekre azonban jellemző volt egyrészt az, hogy változatlanul a rendes korúak iskoláihoz kapcsolta a felnőttoktatást, másrészt hiába jutott számtalan tapasztalati tényhez, nem vállalkozott egy újabb, életszerűbb rendelkezés kibocsátására, helyette az alaprendelet többszörös módosítását eszközölte.

Először az egyes tanévek közti szünet nélküli tanítást, a 6 hónapos tanév beosztását szabályozta, és hozzájuttatta a hallgatókat és a nevelőket a szünidőhöz.⁸⁰ Ugyanakkor az évi óraszám változatlan maradt, ami a heti órák számának növelését jelentette. Relatíve tehát tovább fokozódott a felnőttek túlterhelése. A tanulás nehézségeiről írott cikkében Schelken Pálma ecseteli a dolgozók nehéz helyzetét.⁸¹ Napi 8 órai munka, 4 óra iskolai, 4 óra otthoni tanulás, utazás után csupán 4-6 órát pihenhetnek. Munkaidő-kedvezmény bevezetésével javasolja megteremtteni a kedvezőbb tanulási körülményeket. Éppen ebből az okból érthető, hogy a felnőttek gyakran mulasztanak az órákról. A VKM köriratban utasítja az iskolákat, kövessenek el mindent a hiányzások felszámolására.⁸²

Majd 1947 tavaszán - részint a már említett külső nyomásra, részint pedig gazdasági nehézségekből következően - napi-rendre tűzte a dolgozók iskoláinak általános felülvizsgálatát. Kikérte az Országos Köznevelési Tanács véleményét, milyen változtatásokat tart szükségesnek.⁸³ Az OKT felnőttnevelési szakosztálya javasolta a teljes tanévű tanítás bevezetését a városi dolgozók iskolájába, míg a parasztdolgozók iskolájában az addigi kevés tapasztalat alapján később, 1949-ben történne ugyanez meg. Szükségnek tartotta továbbá a tanulók előmenetelétől és anyagi

helyzetétől függő progresszív tandíjrendszer bevezetését. Az OKT javaslataival részben egyetértett a Szakszervezeti Tanács is: szükségesnek látta a progresszív tandíjrendszert, de tiltakozott a vizsgadíj esetleges bevezetése ellen. Nem értett egyet azzal viszont, hogy a városi dolgozók tanulmányi ideje más legyen mint a parasztdolgozóké: mindkét iskolatípusban 7-8 hónapra javasolta emelni a tanulmányi időt.

A kultuszminisztérium ügyosztályközi értekezletén vitatta meg az OKT előterjesztését. Egységes álláspont alakult ki abban a tekintetben, hogy egyelőre "az eddigi rendeleteket kiegészítő, s csak részben módosító rendelkezés kibocsátását hozza javaslatba". Elvetette a tandíjrendszer bevezetését, ám helyt adott a tanulmányi idő felemelésének oly módon, hogy az utolsó két osztályban a 10 hónapos tanulmányi időt az osztály titkos szavazással döntse el, s ebben a többség véleménye kötelező. Mindez nem vonatkozik a parasztdolgozók iskoláira, ahol a kialakult gyakorlatot az 1949/50. évi tanévig kívánták fenntartani.

Komoly nehézségek merültek fel a dolgozók iskoláinak anyagi kiadásaival kapcsolatban. Mint arról az illetékes referens beszámolt, a pénzügyi tételeket túl magasnak találták a pénzügy emberei. "Óradíjak helyett havi tiszteletdíjasok alkalmazását /pl. állásnélküliek/, az anyaiskolából kijáró óraadák ki és bejárásának megszüntetését, a kötelező óraszám alul foglalkoztatott tanárok bevonását" ajánlották. A VKM állást foglalt abban, hogy költségvetési megtakarítást a dolgozók iskoláinak veszélyeztetése nélkül nem lehet biztosítani. Helyette az osztálylétszámok minimumának újra-megállapításával kívánta a tanulócsoporthoz számát csökkenteni, s ezzel a kiadásokat fedezni. Az 1947 augusztusában napvilágot látott rendelkezés ⁸⁴ az osztálylétszámokról ilyen értelemben intézkedett: a legkisebb ta-

nulói létszám a városi dolgozók iskolájában 20 fő, a parasztdolgozók iskolájában 10 fő lett. Amennyiben a szükséges minimumot nem érte el a tanulók száma, előkészítő tanfolyamként működhetett tovább a tanulócsoport.

A Gazdasági Főtanács ezzel az intézkedéssel sem értett egyet, s kérte a VKM-et az osztálylétszámok alsó határának fel-emelésére.⁸⁵ A VKM megvédte álláspontját a Főtanáccsal szemben, ugyanis a további tanulói létszámemelés a dolgozók iskoláinak létét veszélyeztette: az osztályok többsége ez esetben előkészítő tanfolyamként működhetett volna.

A pedagógusokat anyagi vonatkozásban érintették ezek a problémák. Még 1946-ban, a pénz stabilizációja után rendezték a dolgozók iskoláiban tanítók óradíját, mégpedig eltérő módon a fővárosban és vidéken. Budapesten a székesfőváros polgármestere 6.- Ft-ban állapította meg az óradíjat az 1946/47-es iskolai évre⁸⁶, amelyet az 1947/48-as tanévi hatállyal 8.- Ft-ra emelt fel.⁸⁷ Ugyanakkor vidéken a VKM 1946-ban a dolgozók iskoláiban tanító pedagógusok óradíját 3,60 Ft-ban állapította meg. A kétféle díjazás miatt a vidéki pedagógusok tiltakoztak, s támogat-ta kérelmüket a pedagógus-szakszervezet is.⁸⁸

A VKM elvileg elismerte a kérelem jogosságát, ám anyagi fedezet hiányában nem tudta bevezetni 1947 őszéig az óradíjak egységesítését.⁸⁹ Mindemellett bizonyos esetekben kivételes óradíjazást tett lehetővé: "Nem zárkozom azonban el attól, hogy azok a nevelők, akik a dolgozók iskoláiban való tanításra közlekedési eszközöket kénytelenek igénybe venni, vidéken is bizonyos költségmegtérítésben részesüljenek. A budapesti magasabb óradíjat a közlekedési nehézségek és költségek, az ezzel kapcsolatos idővesztés és a megélhetés nagyobb terhei indokolják."⁹⁰

A pedagógusok óradíját 1947 őszén rendezték újra⁹¹, s

ettől kezdve egységesen 8.- Ft-ban állapították meg. A rendelkezés kimondta azt is, hogy az előkészítő tanfolyamok díjazása 50 %-os, tehát 4.- Ft-os óradíj lehet. A Gazdasági Főtanács javasolt intézkedései a tanulólétszám felemelésére vonatkozóan tehát a tanárok anyagi érdekeltsége szempontjából is veszélyeztette a dolgozók iskoláit. Így is megfigyelhető, hogy az 1947-től napvilágot látott osztálylétszám-kimutatásokban lényegesen kevesebb előkészítő tanfolyam jellegű tanulócsoporthokról olvashatunk, mint annak előtte.

A dolgozók iskolái iránt - a fennálló nehézségek ellenére - az 1946-48 közötti években fokozódó érdeklődés nyilvánult meg, a statisztikai adatok lassú és egyenletes emelkedést mutatnak. ⁹²

A dolgozók általános iskoláiba járó tanulók
száma 1945/46. tanévtől

Tanév	Beírt tanulók száma			
	alap- ismereti	esti	levelező	Összesen
	tagozaton			
1937/38	-	-	-	-
1945/46		1 697	-	
1946/47		7 043	-	
1947/48	17 620	11 487	-	49 409
1948/49		11 562	-	

Középiskolás tanulók száma

Tanév	Gimnázium	Tanító	Óvónő	Közgaz-	Ipari	Összesen
		: képző		dasági technikum		
1946/47	3 981	653	145	623	557	5 959
1947/48	3 601	941	288	906	808	6 544
1948/49	3 708	684	482	2 746	2 597	10 217

Megjegyezzük, hogy a statisztikai adatok az alsófokú oktatás fogalmkörébe vonják össze a dolgozók általános, polgári és gimnáziumi I-IV. osztály tanulólétszámát, az "alapismereti tagozatokon" pedig valószínűleg a sikeres felvételi osztályvizsgát tett hallgatók létszámát kell érteni. Semmiképpen nem gondolhatunk itt az analfabétizmust felszámoló tanfolyamokra, tekintve, hogy ezek hazánkban intézményesen támogatott formában 1948-ban kezdődtek el.

A kezdeti évek ^{csöndje} ~~csöndje~~ után, ha szerény mérték között is, megindul a pedagógusok között a "tapasztalatcsere mozgalom." Ennek szinte kizárólagos lehetősége és fóruma a Köznevelés. Néhány cikk, beszámoló jelzi, milyen problémák foglalkoztatják a pedagógusokat, s a szervezés gondjain túllépve, fokozottabb figyelmet fordítanak ^{fel} felnőttek tartalmi oldalára. Általános az a vélemény, hogy a dolgozók tanítása a rendes korúak tanításához viszonyítva eltérő feladatok elé állítja a pedagógusokat. Indokoltnak tartanak, hogy a felnőttek iskolájában külön tan-
könyvekkel folyjon a tanulás. ⁹³ Értékes és korszerű javaslatot olvashatunk Kallós Endre tollából "A dolgozók gimnáziumának tantervéről" c. cikkben. ⁹⁴ A szerző szerint a dolgozók gimnáziuma

ziumában új alapokra kell helyezni a tanítandó anyag kiválasztását, mégpedig olyan elv szerint, amely biztosítja az átfogó természet- és társadalomtudományi világgép kialakulását. Ehhez többek között a tananyag olyan redukálása szükséges, amely kizárná a rendes korúak tanításában a csak értelemcsíszoló jellegű tudáselemeket. Az adatok halmozása helyett a jelenségek közötti összefüggések felismerésére kell képezni a hallgatókat.

Felmerül, ha még csak a felismerés fokán is, hogy a tanításon kívül a nevelésre is gondot kell fordítani. ⁹⁵ Ennek egyik fontos eszköze a más jellegű pedagógus - tanítvány viszony. Kényes pontja a tanári munkának a számonkérés és a minősítés. Ebben a pedagógus magatartása buzdító és ne gúnyolódó jellegű legyen - javasolja a cikkíró.

A beszámolók szinte kivétel nélkül elismeréssel adóznak a komoly tanulási szándékkal tanuló dolgozók helytállásáról. A kezdő osztályokból hamar kimaradnak mindazok, akik alapos elhatározás híján, akaraterő és kitartás hiányából nem felelnek meg. A többiek minden alkalmat megragadnak a tanulásra, jelentős áldozatokat vállalnak a cél érdekében. "A tudás és a szellemi felemelkedés vágya éppen a legelhanyagottabb falusi és tanyai parasztdolgozókból él a legerősebben. 4-5 kilométeres távolságból járnak tanfolyamra, sárban, esőben, térdig érő hóban" - olvashatjuk az egyik beszámolóban. ⁹⁶

A csekély számú - bár kétségtelenül sok helyes felismerést és jó javaslatot tartalmazó - cikkekből kitűnik, hogy a gyakorló pedagógusok sem gondoltak még a felnőttoktatás valóban új alapokra helyezésére, belső reformjára és önállósodására. Az általános szemlélet az oktató-nevelő munka "hétköznapi megvalósítását" változatlanul a rendes korúak iskolájához hasonlóan tudta elképzelni. Gondolunk itt mindenek előtt arra,

hogy a hallgatók óráról órára készültek, "naprakész" felkészültséggel kellett megjelenniük minden tanítási alkalommal, amikor is szóbeli felelés formájában számoltak be tudásukról.

· Az alsó- és középfokú oktatás különválásának előzményei 1947- 1948 között

A dolgozók iskoláiban az alsó- és középfokú oktatás 1948-ban vált ketté. Mint arról már szó esett, ebben az időszakban az alsófokú képzést nagyjából a polgári iskola és a gimnázium alsó /négy/ osztálya hivatott betölteni. Emellett már 1946-tól kezdődően kettős funkcióval működtek az ún. előkészítő tanfolyamok. Egyrészt fontosabb alapismereti hiányosságokat pótlandó, valóban előkészítő, felkészítő jellegűek voltak a magasabb gimnáziumi osztályokba való felvételi vizsgákra, illetőleg ugyanilyen feladatot ellátva a polgári iskolára, tanító- és óvónőképzőre is, másrészt azokon a helyeken, elsősorban vidéken, ahol a jelentkező dolgozók nem ütötték meg az osztálynyitás feltétel^{elei-}ül rendeletileg megszabott minimális létszámbeli határt, ott osztályok helyett, osztályozó vizsgára felkészítő, tehát előrehaladásos rendszert jelentő tanfolyamokként működtek. Az utóbbiak elsősorban abban különböztek az osztályrendszerű oktatástól, hogy kevesebb óraszámban folyt a tanítás, az ismeretközlő órák kerültek túlsúlyba, és minimálisra zsugorodott a rendszeres számonkérés, jobban előtérbe került az otthoni, egyéni tanulás. Ebből a tanítási formából bontakozott ki a dolgozók iskoláinak a rendes korúak iskoláitól való egyik leglényegesebb eltérése: a feleltetésen alapuló rendszeres számonkérés helyébe lépő időszakos és év végi beszámoló-rendszer, illetve osztályvizsga.

A dolgozók iskoláiban az alsófokú képzés háttérbe szorí-

tásáról, illetve figyelmen kívül hagyásáról más helyütt már volt szó dolgozatunkban. A kérdés adminisztratív intézkedés nyomán került előtérbe azáltal, amikor 1947-ben a felnőttoktatás iskolaszervezetét közelíteni kellett a demokratikus iskolaszervezethez, s ennek nyomán fokozatosan épült le a gimnázium I-IV. osztálya, és szűnt meg a polgári iskola. Helyette az általános iskola felső osztályait lehetett megnyitni. Az átalálást 1947 őszén nem sikerült megvalósítani a dolgozók iskoláiban több okból sem. Először is azért, mert a városi iskolákra változatlanul érvényben lévő alaprendelet ezeket rendeletileg nem tette lehetővé. Másodszor azért, mivel a középiskolai felvételt nem kötötték általános iskolai végzettséghez. Harmadszor azért is, mert az általános iskolát ezekben az években, pontosabban 1946-47-ben a reakció oldaláról frontális támadás érte, ami - a lényegében tájékozatlan tömegekben - nem alapozta meg a bizalmat az új iskola iránt. Végül éppen a felszabadulást követő években a propaganda a "történelmi-szellemi jóvátétel" jegyében agitált tanulásra, még hozzá kizárólagosan középfokú képzettség megszerzésére.

Bár jogilag ettől eltérő helyzet volt érvényben a parasztdolgozók iskoláiban, ahol is 1946 őszén rendelet biztosította az általános iskolák megnyitását, faluhelyen sem nyert teret ez az iskolatípus.

Elszórt és kevés próbálkozásokról tudunk, de ezek közül az országban mindössze egy helyen, a Csepeli Weiss Manfréd Művek szervezett támogatásával működött 1946 ősztől a dolgozók általános iskolája a VKM külön engedélye alapján. ⁹⁷

A /városi/ dolgozók iskoláinak és parasztdolgozók iskoláinak eltérő szervezetét hivatott felszámolni a VKM 1948 tavaszán, amikor elrendelte, hogy az előbbieken is megnyitható az

osztálybeosztáson alapuló dolgozók általános iskolája. ⁹⁸ Ha-
sonlóképpen, mint feluhelyen, itt is csupán óratervet hozott
javaslatba a rendelkezés, "amely mintaképpen szolgál, az óraszámok
tájékoztató jellegűek, s így indokolt esetben a helyi szükség-
leteket kielégíthetők." ⁹⁹

A dolgozók általános iskolájának ératerve

	V.	VI.	VII.	VIII.
Magyar	5	5	3	3
Történelem	2	2	2	2
Föld- és néprajz	2	2	2	2
Ember élete	-	-	2	2
Természetrajz	2	2	-	-
Természettan	-	-	2	-
Vegytan	-	-	-	2
Számolás-mérés	3	3	3	3
Rajz	2	2	2	2
Szab. beszélgetés /társ. ism./	1	1	1	1
Ének	1	1	1	1
Heti óraszám	18	18	18	18
Szabadon választott tárgyak	2	2	2	2
Összes heti óraszám	20	20	20	20

A rendelet kibocsájtása előtt 1948 elején a VKM körle-
vélben utasította a tanekrületi főigazgatókat a dolgozók álta-
lános iskoláinak megszervezésére. ¹⁰⁰ A VKM-be érkező jelen-
tések egyöntetűen a szervezés akadályairól számolnak be. Áлта-
lános vélemény szerint az időpont faluhelyen a tavaszi mezőgaz-
dasági munkák kezdete miatt alkalmatlan az iskolaszervezésre. ¹⁰¹
Komárom-Esztergom vármegye tanfelügyelői főigazgatója például
jelenti, hogy személyi feltételek hiánya és a már működő más
tanfolyamok miatt nem volt megszervezhető a dolgozók általános

iskolája: "Középiskolával bíró helyeken a már működő dolgozók gimnáziumai veszik fel, illetőleg vették fel a továbbtanulni akaró dolgozókat..."¹⁰² Ugyancsak hasonló eredménytelenségről számolt be a Vas-, a Bács-Bodrog, a Heves és a Szabolcs megyei tanfelügyelők is.

A VKM ezek után rövid időn belül kénytelen volt újra foglalkozni a dolgozók általános iskolájának ügyével. Úgy foglalt állást, hogy a felnőttoktatás eme formáját az osztályrendszeren alapuló alsófokú képzést szükségtelen fenntartani, ugyanis mindenkinek lehetősége van rá, hogy magán úton, anélkül, hogy arra állandó irányítást vagy támogatást igénybe kellene vennie, vizsgát tegyen az általános iskola tananyagából. Ehelyett "mivel művelődési politikánknak fontos szempontja az, hogy mindenkitől elvárjuk az általános iskolában adott műveltségi szintet, azért helyesnek látjuk az olyan dolgozók részére, akiknek általános iskolai bizonyítványaik megszerzésében segítség-re és támogatásra van szükségük, azoknak általános iskolai osztályozó vizsgálatra való előkészítő tanfolyamot szervezzünk."¹⁰³

A Minisztertanács jóváhagyta a felnőttek alsófokú képzésének ezt a formáját, és 1948. augusztus 14-én jelent meg a kormányrendelet a dolgozók általános iskolai osztályozó vizsgálatra előkészítő tanfolyama szervezéséről. A tanfolyamon 10 hónap alatt, heti 4 tanítási napon, 20 óraszámban tette lehetővé hogy az általános iskolai tananyagot a hallgatók szervezett oktatás keretei között elsajátíthassák, majd év végén vizsgát tegyenek az általános iskola anyagából.¹⁰⁴

Napokon belül /1948. augusztus 18-án/ adta ki a VKM a végrehajtási utasítást¹⁰⁵, amely ismertette a tanfolyam végzésének részletes feltételeit és óraelosztását:

Az általános iskolai osztályozó vizsgálatra
előkészítő tanfolyam óra-elosztása:

Magyar nyelv	100	tanítási	óra
Történelem	50	"	"
Földrajz	40	"	"
Az ember élete	40	"	"
Természettan	25	"	"
Vegytan	25	"	"
Számolás- és mérés	100	"	"
Rajz	30	"	"
Szabadbeszélgetés	10	"	"
Ének	20	"	"
Szabadon választható tárgyak	40	"	"

Összesen: 480 tanítási óra

Egy évvel később a VKM felemelte a tanulmányi időt másfél évre és a hallgatókat osztályrendszerrel rokon tanulócsoportokba sorolta:

- az A/ tagozat: az általános iskola V-VI. osztályának
- a B/ tagozat: az általános iskola VII. osztályának
- a C/ tagozat: az általános iskola VIII. osztályának

anyagából tett osztályozó vizsgát a tanfolyam elvégzése után.

Ennek megfelelően módosult az óraelosztás is: 106

Az általános iskolai osztályozó vizsgálatra előkészítő
dolgozók tanfolyamának óraelosztása:

Tárgy:	A/ tagozat	B/ tagozat	C/ tagozat
Magyar	60	50	50
Történelem	20	30	30
Földrajz	30	20	30
Természetrajz	20	-	-
Az ember élete	-	20	20
Természettan	-	40	-
Vegytan	-	-	40
Számolás és mérés	60	50	60
Rajz	10	10	10
Szabad beszélgetés	10	10	10
Ének	10	10	10
Orosz nyelv	40	40	40
<hr/>			
Összesen:	260	280	300

Mindösszesen: 840

A dolgozók általános iskolájának ez a tanfolyamszerű elve tartósnak, eredményesnek bizonyult, lényegében a mai napig érvényben maradt.

A dolgozók alsófokú oktatásának önállósulása a felnőtt-oktatás 1948-as korszakhatárának egyik leglényegesebb mozzanata.

A másik jelentős változás a középfokú oktatás területén következett be. A két párt egyesülése után az MDP központi vezetősége energikusan látott hozzá, hogy a munkás- és parasztifjak minél nagyobb számban jussanak egyetemre, középiskolába. A programot Révai József 1948. szeptember 16-án, a Ganz-MÁVAG dolgozói előtt tartott beszédében jelentette be.¹⁰⁷ A tervezett változtatások először a középfokú oktatásban éreztették hatásu-

kat, méghozzá a rendes korúak és a felnőttek oktatásában egyidejűleg, szerves egységben.

A nappali iskolákban olyan gimnáziumi osztályok felállítását tartotta a párt szükségesnek, amely munkás-szülőktől származó gyermekeknek az ország nagyobb városaiban /Budapest, Győrött, Pécsett, Tatán, Tatabányán, Salgótarjánban és Ózdon/ bentlakásos vagy félig bentlakásos intézetekben, az állam által biztosított ingyenes ellátással, tankönyvvel, taneszerrel teszi lehetővé a tanulást. A felállított iskolák az ún. Révai osztályok elnevezéssel váltak ismertté.

Az üzemi munkások részére pedig egy éves előkészítő tanfolyam életre hívását kívánta megvalósítani a párt, amely a megfelelő vizsgák letétele után érettségi bizonyítványt ad és felvételre jogosít a szakirányú előképzettség szerinti egyetem vagy főiskola nappali tagozatán való felvételre.

A demokratikus köznevelés szocialista jellegű átszervezése természetesen éveket vett igénybe: az áttérés nagyjából 1948-1950 között zajlott le.¹⁰⁸ Az átállás hol lassúbb, hol nagyobb iramban zajlott le, s változásai alapjaiban érintették a felnőttoktatást is. Az átmeneti időszakban a szocialista köznevelés kifejlesztéséig újra hangsúlyt kapott a felnőttoktatás keretei között a gyors káder-szakember képzés, mely mint ismeretes, 1945-48 között lényegében nem valósult meg, s ennek érdekében 1948 őszén felállították a szakérettségis tanfolyamokat.¹⁰⁹ A rendelkezés értelmében a tanfolyamra a 17. életévet betöltött és 32 évesnél nem idősebb férfi és női üzemi dolgozó vehető fel. A tanfolyam ~~tanulmányi~~ tanulmányi ideje egy év, melynek végén a hallgatók írásbeli és szóbeli vizsgát tesznek, és ennek alapján szakérettségis bizonyítványt kapnak. A szerzett bizonyítvány az abban megjelölt főiskolára vagy egyetemre való fel-

vételre jogosít. A szakérettségis tanfolyamok az alábbi főiskolai vagy egyetemi tanulmányok folytatására készítették elő:

1. bölcsészeti, 2. pedagógiai főiskolai, 3. műegyetemi, 4. orvosi, 5. közgazdasági és 6. jogi- és közigazgatási felsőfokú intézményekben. A tanfolyam heti óraszám 40 óra /!/ volt.

A szakérettségis tanfolyamok - a későbbiekben módosított formában - 1955-ig működtek, és összesen mintegy 20 000 munkásfiatal részére tették lehetővé a felsőfokú tanulmányok végzését. Az intézmény jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a munkásság fiatal nagy számban bekerültek az egyetemekre, főiskolákra.

Összegezés

A dolgozók iskolái első korszakának mérlegét megvonva a következőket állapíthatjuk meg:

- Az átmenetire tervezett intézmény a felnőttnevelés egyik formájaként megszilárdult, és a köznevelődés rendszerében, az oktatással összekapcsolva, annak külön ágaként alakult ki.
- A rengeteg iskolán kívüli és belüli hátráltató tényező által meghatározva, a lehetséges mértékben bontakozott ki.
- Megalapozta azt a szerepét, amely a társadalmi átrétegeződés, a felfelé irányuló társadalmi mobilitás fontos tényezőjévé tette a dolgozók iskoláit.
- A kiépülés korszakában megalapozódtak a felnőttoktatás új szervezeti - tartalmi formái.
- A felszabadulás utáni egységet 1946-tól az oktatásszervezeti formák differentiálódása követte /pl.

parasztdolgozók iskolái/, amely maga után vonta a formák sokféleségét, a réteg-igényekhez való rugalmas alkalmazkodást.

- A fejlődés első szakaszában a cél elsősorban az volt, hogy az iskolában lehetőleg sokmindent megtanuljanak a hallgatók, az otthoni tanulásra kevés munka maradjon. A tanítás- tanulás folyamatát igyekeztek úgy szervezni, hogy a közvetlen tanári irányítással végzett munka és az egyéni tanulás is elsősorban az iskolai időre essék, és az egyéni munka is tanári felügyelet mellett, tanári segítséggel menjen végbe. A tapasztalatok alapján a továbblépés útja az lett, hogy 1948 után - először az alsófokú képzésben, majd az 50-es évek elejétől a középfokú képzésben is - a felnőttoktatás mindjobban megtalálta "saját műfaját", elkanyarodott a rendes korúak oktatásának gyakorlatától, és egyre nagyobb szerepet kapott az önálló otthoni tanulás.
- Ezzel párhuzamosan változott a dolgozók iskolájának belső szervezete: növekedett a tanulmányi idő, viszont csökkent az egy hétre jutó tanítási napok és órák száma.
- Megjelentek azok az oktatási formák, ahol nem a munka melletti tanulás valósult meg, hanem a munka megszakítása, a főfoglalkozásként folytatott tanulmányok lehetőségének megteremtése volt a cél /pl. a szakérettségis tanfolyamok/. Ezekben a formákban a termelőmunka két fázisa közé épült a tanulás szakasza.

- A felnőttoktatás az első korszakban a felnőttnevelés önálló ágaként nyert teret. Ugyanakkor összekapcsolódott az oktatási rendszerrel, s egyben külön vált a népműveléstől.

A hazánkban kibontakozó felnőttoktatás az Európa szocialista országaival való összehasonlítás tükrében is előkelő helyet foglal el. Nincsenek ugyan arra nézve megbízható összehasonlító adatok, hogy a tárgyalt korszakban milyen mértékű volt más országokban a felnőttek oktatása. Nehezíti továbbá az összevetést az is, hogy a felszabódulást követő években eltérő társadalmi - gazdasági- műveltségi viszonyok határozták meg a kibontakozás útját. Így például a hazánknál is elmaradottabb, vagy a háború által inkább sújtott országokban jóval később vált lehetővé a felnőttek iskolarendszerű oktatása. A 40-es évek végén a hangsúly a katasztrófális méreteket öltő analfabétizmus felszámolásán volt. Ezek közé tartozott Bulgária, Románia és részben Lengyelország. Magyarországhoz képest később, 1949-től indult meg Csehszlovákiában a szervezett formát öltő felnőttoktatás, kezdetben a dolgozók főiskolai tanulmányaira való előkészítő tanfolyamjelleggel. Még később, az 50-es évek elején bontakozott ki a Német Demokratikus Köztársaságban a dolgozók munkamelléti tanulása. A Szovjetunióban viszont a huszas években kialakult az iskolarendszerű felnőttoktatás, amely főként a dolgozók szakmai továbbképzésének feladatát látta el. ¹¹⁰

Hazánkban a dolgozók iskoláinak nagyobb mérvű kibontakozása az ötvenes évektől kezdődött. Az ehhez való jogot az 1949. évi XX. törvény, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya is megerősítette. ¹¹¹

J e g y z e t e k

1. V.ö.: Felkai László: Neveléstörténeti kutatások a magyarországi felnőttoktatás kezdeteiről. A "Neveléstörténet és szocialista pedagógia" c. kötetben. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1969.
2. Lásd: Durkó Mátyás: A felnőttnevelés és népművelés helye a szocialista nevelés rendszerében c. tanulmányát. - Tanulmányok a neveléstudomány köréből, 1966. kötetben.
3. Durkó Mátyás: Felnőttnevelés és népművelés c. könyvében, 270. old.
4. I.m. 269. oldalán.
5. Művelődésügyi Minisztérium Irattára /a továbbiakban: MMIt/: VKM elnöki ügyosztálya, 11337/1945.sz. iratcsomó. A miniszterelnöknek küldött pártközi előterjesztés másodpéldánya.
6. MMIt: VKM Betétív a 11.337/1945.számú elnöki ügyirathoz.
7. Rácz Béla: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumának történetéhez. Levéltári Közlemények, 1962. 1. szám.
8. MMIt: VKM elnöki ügyosztálya, 11.337/1945.sz. iratcsomó.
9. Rácz i.m.
10. Az új iskola tervezete. Köznevelés, 1945. 3.szám.
11. MMIt: VKM elnöki ügyosztálya, 11.337/1945.sz. iratcsomó. A miniszterelnöknek küldött VKM előterjesztés.
12. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 11.130/1945. M.E. számú rendelete. Magyar Közlöny, 1945. 186. szám.
13. Magyar Közlöny, 1945. 186. szám.
14. MMIt: VKM III. ügyosztály 69.146/1945. sz. közirata. Adatok a felnőtt dolgozók középiskoláinak szervezéséhez.
15. Fővárosi Levéltár: Budapest székesfőváros polgármesteri ira-

tok - Rendelet munkásiskolák szervezéséhez 91.120/1945.
VII. üo. sz. irat.

16. MMIt: VKM, III. üo. 69.146/1945.sz. iratcsomó. Budapesti tankerületi főigazgató jelentése a székesfőváros dolgozók iskoláiba való jelentkezésekről.
17. MMIt: VKM, III. üo. 78.107/1948.sz. irat
18. MMIt: VKM, III. üo. 4. tétel, 82.391/1945.sz. irat
19. Köznevelés 1955. 194. lap
20. Az MSzMP határozatai és dokumentumai c. kötetben: Az MSzMP művelődési politikájának irányelvei, 233-234. lap
21. Magyar Statisztikai Szemle, 1925. 1-4. szám 36-37. lap
22. Földes Ferenc: Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon - Földes Ferenc válogatott művei. Szerk. Simon Gyula. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957.
23. Lenin: Válogatott művek, II. kötet 1005.lap. Bp., 1949.
24. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 19100/1946. VKM számú rendelete az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült, felnőtt dolgozók középfokú iskolai és középiskolai tanulmányairól szóló 11.130/1945.M.E. számú rendelet végrehajtása tárgyában. Köznevelés, 1946. 4-5.sz.
25. MMIt: VKM III. üo. Felnőtt dolgozók középfokú és középiskoláit létesítő 11.130/1945. M.E. számú rendelet végrehajtási utasítása, 30-3. tétel, 19100/1945.sz. iratcsomó.✱
26. MMIt: VKM V.üo. 51-3. tétel, 36.689/1946.sz. irat.
27. A 25. jegyzetnél idézett iratcsomóban.
28. Híradó, 1946. 10. tájékoztató körlevele 1. lap.
29. Szabad Szó, 1945. november 28-i számában.
30. Köznevelés, 1946. 4-5, szám

31. MMIt: VKM. III. üo. 30-3. tétel, 19.100/1946. számú irat-csomó.
32. A középfokú iskola és középiskola tagozódását, probléma-történeti szempontból elemzi Simon Gyula: A gimnázium kettős szerepe c. tanulmányában. Köznevelés, 1973. 9. szám, 9-10. lap. Meggyőzően bizonyítja, hogy a középiskoláról szóló első külön ~~törvény~~ ^{törvény} óta /1883-tól/ napjainkig meglévő két-féle képzési forma a továbbhaladási jogosítás szempontjából jelent különbséget.
33. V.ö.: Simon Gyula - Szarka József: A magyar népi demokrácia nevelésügyének története 110-113. lap. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965.
34. Keresztury Dezső: A dolgozók iskolái. Köznevelés, 1946. 4-5. számában.
35. MMIt: VKM III. üo. 1946-47. 30-3. tétel. Felnőtt dolgozók iskolái 45.650.sz. irat. Felnőtt dolgozók iskoláinak ideiglenes statisztikája.
36. Köznevelés, 1946. 9.szám, 11. lap. Hírek-rovatban.
37. Zoltán Péter: Miért tanulnak a dolgozók? Köznevelés, 1946. 18. szám.
38. MMIt: VKM III. üo. 30-3. tétel. 109.699/1946.sz. irat. Felnőtt dolgozók tanulásának akadályai.
39. Kovács Istvánné: Addig nyújtsunk segítséget, amíg nem késő! Köznevelés, 1946. 10.száma, 16. lap.
40. Pest megyei és Nógrád megyei Állami Levéltár: budapestvidéki tankerületi főigazgató iratai, Általános ügyek 9079-1945/46. - Hasonló jellegű kérelem érkezett székesfehérvárról is. V.ö.: MMIt: VKM V. üo. 51-3. tétel, 143.012/1946 sz. - A hegyeshalmi dolgozók polgári iskolájának hallgatói aratói és csépelési szünetet kérnek. V.ö.: Magyar Országos Levéltár: VKM IV. üo. 83.267/1946.sz.

41. A magyar köztársaság kormányának 9730/1946. M.E. számú rendelete. Magyar Közlöny, 1946. 202. szám.
42. MMIt: VKM V. üo. 51-3. tétel, 49.716/1946.sz. iratcsomó. A dolgozók iskolájában tanító tanárok óradíja.
43. MMIt: VKM V. üo. 51-3. tétel, 53.155/1946.sz. A VKM póthitelkérelme a pénzügyminisztertől a dolgozók iskoláiban tanító tanárok javadalmazására.
44. Pedagógus Értesítő, 1946. évf. II., 5-6.szám, 6. lap.
45. MMIt: VKM V. üo. 56. tétel, 70.884/1946.sz.
46. Pest és Nógrád megyei Állami Levéltár: budapest-vidéki tankerületi főigazgató iratai. Általános ügyek. 7991-1945/46.sz. - melléklet.
47. MMIt: VKM III. üo. 30-3. tétel, 103.415/1946-47.sz. irat. Felnőtt dolgozók szocialista iskolája.
48. MMIt: VKM III. üo. 30-3. tétel, 88.038/1946.sz. iratcsomó. Felnőtt dolgozók iskolái óraterve.
49. Köznevelés, 1946. 21. szám. A művelődéspolitikai hírei, 16. lap.
50. Németh László tervezete a dolgozók gimnáziumáról. Közli a Tiszatáj, 1972. 9. száma, 70-71. lapon.
51. Köznevelés, 1946. 3.szám, "Levelesláda" c. rovatban.
52. MMIt: VKM III. üo. 30-3. tétel, 84.747/1946.sz. iratcsomó. Felnőtt dolgozók földműves iskoláinak megszervezése.
53. A Magyar Kommunista Párt III. Kongresszusának kiáltványa a magyar néphez. - A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai, 1944-1948. c. kötetben, 263. lap. Kossuth Könyvkiadó, 1967.
54. V.ö.: Tóth István: A Nemzeti Parasztpárt története, 1944-1948.c. kötetben, 220. lap. - Kossuth Könyvkiadó, 1972.

55. Tóth István i.m. 190. lap
56. Magyar Közlöny, 1946. 158. szám, 3981/1946. VKM.sz. rendelet.
57. MMIt: VKM III. üo. 30-3. tétel, 84.474/1946.sz. iratcsomó. Felnőtt dolgozók földműves iskoláinak megszervezése.
58. MMIt: VKM elnöki ügyosztály, 4841/1946.sz. iratcsomó. Dolgozók iskoláinak fejlesztése.
59. Köznevelés, 1946. 18.szám, Hírek.
60. Köznevelés, 1946. 19.szám, Művelődéspolitikai hírei.
61. Köznevelés, 1946. 18.szám, Közlemények,
62. Magyar Közlöny, 1946. 212. szám.
63. MMIt: VKM elnöki ügyosztály, 4841/1946.sz. iratcsomó. Dolgozók iskoláinak fejlesztése.
64. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 110.160/1946. VKM számú rendelete a 4841/1946. VKM számú rendelet kiegészítéséről. Köznevelés, 1946. 22. szám.
65. Keresztury Dezső: A parasztság a magyar művelődéspolitikában. Köznevelés, 1946. 21. szám.
66. Magyar Közlöny, 1946. 169.szám.
67. Magyar Közlöny, 1946. 63. szám.
68. Magyar Közlöny, 1946. 74. szám.
69. MMIt: VKM III. üo. 30. tétel, 25.225/1946.sz. irat.
70. Statisztikai tájékoztató 1970/71. Középfokú oktatás. Kiadta: Művelődésügyi Minisztérium Statisztikai osztálya, Budapest, 1971. 155. lapon.
71. MMIt: VKM III. üo. 84.042/1946.sz. irat. Felnőtt dolgozók iskoláinak az 1946/47. iskolai évre szóló utasítások.

72. MMIt: VKM III. üo. 30-3. tétel, 38.381/1947.sz. irat. Felnőtt dolgozók gimnáziumi és polgári iskolai osztálynyitása.
73. V.ö.: a 71. pontban idézett utasítással.
74. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 66.013/1946. VKM számú rendelete az önhibájukon kívül iskolai képzésben nem részesült felnőtt dolgozók gimnáziumában tartandó érettségi vizsgálatok tárgyában - Magyar Közlöny, 1946. 149. száma.
75. MMIt: VKM III. üo. 30-3. tétel, 116.523/1946.sz. iratcsomó. Felnőtt dolgozók iskolái végrehajtási utasításának módosítása.
76. MMIt: MM Statisztikai osztálya. Népiskola-általános iskola, polgári iskola. 1947-48.
77. Pest és Nógrád megyei Állami Levéltár, budapestvidéki tanterületi főigazgató iratai. Általános ügyek, 7158-1946/47. 1.sz. melléklet.
78. MMIt: VKM III. nevelési főosztály 30-2. tétel 73709/1948-49.sz. irat. Dunaalmás, Dolgozók Polgári Iskolája tanterv /tananyagfelosztás/
79. MMIt: VKM III. üo. 30-3. tétel, 136.388/1946-47.sz. iratcsomó. Felnőtt dolgozók iskolái. Felnőtt dolgozók és parasztdolgozók iskoláinak központi felügyelete.
80. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 2000/1947. VKM számú rendelete - Magyar Közlöny, 1947. 70. száma.
81. Schelken Pálma: A dolgozó tanulók holnapja - Köznevelés, 1947. 1-2. száma.
82. MMIt: VKM III. üo. 30. tétel 48.431/1947.sz. irat. Dolgozók iskolái - mulasztások.
83. MMIt: VKM III. üo. 30-3. tétel, 70.311/1947.sz. iratcsomó. Felnőtt dolgozók iskolai szervezetének módosítása.

84. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 70.311/1947. VKM sz. rendelete a dolgozók iskoláiról - Magyar Közlöny, 1947. 195. száma.
85. MMit: VKM III. üo. 30-3. tétel, 185.472/1947. sz. irat. Felnőtt dolgozók középiskolái, szervezési adatok.
86. Fővárosi Levéltár - Budapest székesfőváros polgármesteri iratok VII. üo. 93.554/1948. sz. rendelete.
87. Fővárosi Levéltár, Budapest székesfőváros polgármesteri iratok VII. üo. 93.522/1946.sz. rendelete.
88. MMit: VKM Elnöki ügyosztály 7.tétel, 6585/1946.sz. irat-csomó. Dolgozók iskolái. - Béki Ernő főtitkár átirata a dolgozók iskolájában tanító pedagógusok egységes óradíj-megállapításának tárgyában.
89. Uo.
90. MMit: VKM III. üo. 104.542/1946.sz. körlevél a tankerületi főigazgatóknak. Vidéki dolgozók iskoláinak óradíja.
91. Vö.: 70.311/1947. VKM számú rendelettel.
92. Statisztikai Tájékoztató 1970/71. Alsófokú oktatás 135. lapon. Kiadja a Művelődésügyi Minisztérium statisztikai osztálya Budapest, 1971., és Statisztikai Tájékoztató 1970/71. Középfokú oktatás 155. lapon. Kiadja a Művelődésügyi Minisztérium statisztikai osztálya, Budapest, 1971.
93. Gáspár Edit: Munkásoktatás - Köznevelés 1947. 8.száma.
94. Köznevelés, 1948. 1-2. száma.
95. Abaffy Mihály: Tapasztalatok a dolgozók iskoláiban. - Köznevelés, 1947. 5.száma.
96. Kunfalvi András: Dolgozók iskolái a szegedi tankerületben.
97. Pest megyei és Nógrád megyei Állami Levéltár, budapestvidéki tankerületi főigazgatói iratok, Általános ügyek 9510- 1945/46.sz.

98. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1900/1948 VKM. számú rendelete a dolgozók és parasztdolgozók iskoláiról - Magyar Közlöny, 1947. 39.száma.
99. Az 1900/1948 VKM számú rendelet melléklete.
100. MMit: VKM IV/4. üo. 57.921/1948.sz. körrendelet a dolgozók általános iskolái szervezése tárgyában.
101. Pl. Békés vármegye vezető tanfelügyelőjének és másoknak is tapasztalatai. MMit: VKM IV. üo. 52/a-3-66.440/1948.sz. irat.
102. MMit: VKM IV. üo. 52/a-3-67.105/1948.sz. irat.
103. MMit: VKM III. üo. 46-3. Dolgozók Általános Iskolai osztályozó Vizsgálatra Előkészítő Tanfolyam szervezése. 49.502/1948.sz. előterjesztés a Minisztertanácshoz.
104. A Magyar Köztársaság kormányának 8520/1948 Korm. számú rendelete - Magyar Közlöny - Rendeleték Tára 1948. 183.sz.
105. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 49.600/1948. VKM számú rendelete a dolgozók általános iskolai osztályozó vizsgálatra előkészítő tanfolyamának megszervezése tárgyában - Magyar Közlöny - Rendeleték Tára, 1948. 186.száma.
106. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1.223/1949./164/D-5-~~4~~ számú rendelete - Magyar Közlöny - Rendeleték Tára, 1949. 164.száma.
107. Révai József: Élni tudtunk a szabadsággal c. kötetben Munkásifjakat az egyetemre és a középiskolákba c. beszéde, 626-643. lap.
108. Vö: Simon Gyula - Szarka József i.m. 30-31. lapján.
109. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 51.600/1948. VKM számú rendelete - Magyar Közlöny - Rendeleték Tára, 1948. 211. száma.

110. A közoktatásügy Európa szocialista országaiban. Szerkesztette: Ábent Ferenc. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965.
111. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1949. 7-8.1.

15-65/1973.

.....ckész.

Dr. Rácz János elvtársnak
tszv. egyetemi docens

Tárgy: Benő Kálmán
.....
doktori szigorlata.
Melléklet: 1 db disszertáció

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve Benő Kálmán: Az iskolarendszerű felnőttoktatás kialakulása
.....
..... hazánkban 1945-1948 között
.....

című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbírálni
szíveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szíves figyelmét fel-
hívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat elkészítésének
és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított
harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelte értekezést a bírálat elkészítése után szíveskedjék átadni
tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelye-
zése céljából.

Szeged, 1973. ápr. 24......

Hos'cs' Péter

.....
dékán

A kiadmány hiteles:

Lőrincz

.....
előadó

Kapták: Dr. Ágoston György. prof......

Dr. Rácz János. tszv. docens. társbíráló

..... tanszéki könyvtáros

..... tanszéki könyvtáros

B i r á l a t

Benő Kálmán: Az iskolarendszerű felnőttoktatás kialakulása hazánkban 1945-1948 között c. értekezéséről

A felszabadulás nyomán mélyreható változások következtek be az élet minden területén. Az általános demokratizálódás szükségyszerűen érintette az iskola- és oktatási rendszert is. Ugyanakkor a népi demokratikus forradalom kibontakozása és előrehaladása egyre sürgetőbbé tette a dolgozók felnőttoktatásának megszervezését. Egyre több művelt, képzett munkás-paraszt szakemberre volt szüksége a népi demokratikus rendszernek. Nem véletlen tehát, hogy a demokratikus, forradalmi erők - élén az MKÉ-vel - kezdeményezték a dolgozók szervezett oktatásának megszervezését. Ez is része volt a forradalmi átalakulásnak, s természetes hogy csak harcban valósulhatott meg. Benő Kálmán e fontos kérdés megírására vállalkozott. Témaválasztását csak helyeselni lehet és vállalt feladatát sikerrel megoldotta.

A szerző munkájában történetileg kíséri nyomon az iskolarendszerű felnőttoktatás kialakulásának indítékait, társadalmi, politikai körülményeit. Rámutat azokra a nehézségekre is, amelyeket a cél érdekében le kellett küzdeni. Alapvetően helyesen elemzi és bírálja a témával összefüggő terveket, elképzeléseket. Jelzi a pártok közötti nézetkülönbségeket is. Érdekes és tanulságos része a dolgozatnak a parasztság oktatásával foglalkozó III. fejezet. A közölt statisztikák^{ből} 36. old./ kitűnik, hogy az első évben a dolgozók iskolájában tanulók között rendkívül alacsony volt a dolgozó parasztok száma. A tanulóknak mindössze 8%-a volt paraszt. Ennek vizsgálata feltétlen figyelmet érdemelt volna. Kivánatos lett volna továbbá az is, ha a dolgozók isko-

larendszerű oktatását jobban beágyazta volna a szerző a népi demokratikus átállás menetébe. Az osztályok és pártok harca - többek között ezen a területen - ezzel volt kapcsolatos.

A disszertáció gazdag forrásanyagra épül. Emelte volna azonban a munka értékét, ha a fontosabb vidéki városok idevágó kezdeményezései, dokumentumai felhasználásra kerültek volna. Utalunk itt pl. a Csongrád megyei dokumentum kötetre /1944-1945/ amely 1970-ben jelent meg, s amely jelentős hasznosítható anyagot tartalmaz. A szakszervezetek kezdeményezései is jelentősek voltak és ezek fontosabb dokumentumai a SZOT Levéltárban fellelhetők. Mindezek teljesebbé tették volna az ezek nélkül is színvonalas, jó stílusban, tömören megírt dolgozatot.

Fentiek alapján Benő Kálmánaértekezését summa cum laude minősítéssel javaslom elfogadni.

Szeged, 1973. május 2.

Dr. Rácz János
docens